

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANABİLİM DALI

**ORTADOĞU ÜLKELERİNDE KALKINMANIN
FİNANSMANI BAKIMINDAN SERMAYE
HAREKETLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Çalışmayı Hazırlayan: Regaip KARACA

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANABİLİM DALI

**ORTADOĞU ÜLKELERİNDE KALKINMANIN FİNANSMANI
BAKIMINDAN SERMAYE HAREKETLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Regaip KARACA

Danışman: Doç. Dr. Nuray ERGÜL

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz Ortadoğu Ekonomi Politiki Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi 508716018 no'lu Regaip KARACA'nın hazırladığı **“Ortadoğu Ülkelerinde Kalkınmanın Finansmanı Bakımdan Sermaye Hareketleri”** konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması ve sözlü sınavı Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin 16. maddesi uyarınca **28.10.2019** tarihinde saat **10:00**'da yapılmış sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin **..kabulüne.....** ne OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Doç. Dr. Nuray ERGÜL	Başarılı	
Doç. Dr. Halil İbrahim ALPASLAN	Başarılı	
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇANAKÇIOĞLU	Başarılı	

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun **04/07/2019** tarih ve **2019/16-23** sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. İsmail Safa ÜSTÜN

-Tez Onayı 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3 (üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

ÖNSÖZ

Ortadoğu ülkelerinde kalkınmanın finansmanı bakımından sermaye hareketlerinin incelendiği bu çalışmada, bölgesel ve ekonomik olarak Ortadoğu, kavramsal ve kuramsal olarak kalkınmanın finansmanı, kavramsal ve kuramsal olarak sermaye hareketleri incelenmiştir.

Öğrenim dönemimiz boyunca her hafta bizleri odasında ağırlayan, bilgi ve tecrübelerini bizlere aktaran, samimiyeti ve güler yüzüyle ilme hizmet edip ebedi hayatına göç etmiş olan Prof. Dr. Recep Ulusoy'u sevgiyle ve rahmetle anarım. Yüce rabbimden mekanını cennet eylesini dilerim.

Öğrenim dönemimiz boyunca her türlü tecrübelerinden bizleri faydalanmaktan esirgemeyen değerli hocalarım Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu ve Temel Hazıroğlu'na, tez çalışmam sürecinde bana sürekli destek olan ve tezi yazabilmemde yardımcı olan Doç. Dr. Nuray Ergül'e teşekkür ederim.

Ayrıca tüm zor zamanlarımda yanımda olduğu gibi bu süreçte de yanımda olan ve her zaman desteğini hissettiğim eşim Mehtap Karaca'ya minnettarım.

Regaip KARACA

İstanbul, 2019

GENEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Regaip Karaca
Anabilim Dalı : Ortadoğu Ekonomi Politikası
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Nuray Ergül
Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans – Mayıs 2019
Anahtar Kelimeler : Kalkınmanın Finansmanı, Sermaye Hareketleri, Ortadoğu.

ÖZET

ORTADOĞU ÜLKELERİNDE KALKINMANIN FİNANSMANI BAKIMINDAN SERMAYE HAREKETLERİ

Dünyada Sanayi devriminin başlamasıyla birlikte çok büyük sermaye birikimi ve büyük sermayedarlar ortaya çıkmıştır. Büyük sermayedarlar ellerinde buldukları bu sermayeyi küreselleşmenin de etkisi ile farklı ülkelere yönlendirerek yüksek getiri elde etmeyi hedeflemişlerdir. Sermayedarların yatırımlarını yönlendirdikleri en önemli bölge Ortadoğu bölgesi'dir. Ortadoğu bölgesinde uzun yıllardır devam eden siyasi problemler bölgenin riskini arttırmasına rağmen bu bölgede dünyanın gereksinim duyduğu en önemli hammadde ve enerji kaynakları bulunması ve yatırımlarında yüksek getiri imkanı sunması nedeniyle popüleritesini sürekli koruyan bir bölge olmuş ve büyük sermayedarların sermaye akışını bu bölgeye doğru yönlendirmesini sağlamıştır. Bu çalışmanın amacı Ortadoğu'da kalkınma finansmanı bağlamında uygulanan para politikalarının ve sermaye hareketlerinin Ortadoğu ülkeleri üzerindeki yansımalarını incelemektir. Çalışmanın sonucunda Ortadoğu bölgesinde ekonomik liberalleşmenin gerçekleşmesi için bölgenin politik olarak da liberalleşmesi gerektiği ve bölgenin küresel petrol tedarikçisi olması nedeniyle sermaye hareketlerinin bölge üzerindeki politikalar dahilinde gerçekleşmesinde etkili olduğu belirlenmiştir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Regaip Karaca
Field : Economics of The Middle East
Supervisor : Associate Professor Nuray Ergül
Degree and Awarded and Date : Master – May 2019
Keywords : Development Finance, Capital Movements, Middle East.

ABSTRACT

CAPITAL MOVEMENTS FROM MAINTENANCE OF DEVELOPMENT FINANCE IN MIDDLE EAST COUNTRIES

With the beginning of the Industrial Revolution in the World, huge capital accumulation and big capitalists have emerged. Big capitalists aim to obtain high returns by directing this capital to different countries with the effect of globalization. The Middle East region is the most important region where the investors direct their investments. Although the political problems in the middle East region have increased the risk of the region, it has become a region that has maintained its popularity continuously because it has the most important raw materials and energy resources required by the World and offers high returns in its investments. The aim of this study is to examine the reflection of monetary policies and capital movements on the Middle East countries in the context of development finance in the Middle East. As a result of the study, the region needs to be politically liberalized in order to achieve economic liberalization in the Middle East region. As the region is a global oil supplier, it has been determined that capital movements are effective in realizing policies within the region.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ONAY SAYFASI

ÖNSÖZ

ÖZET

ABSTRACT

İÇİNDEKİLER.....i

KISALTMALAR.....iii

1. GİRİŞ.....1

2. BÖLGESEL VE EKONOMİK OLARAK ORTADOĞU.....3

2.1 Ortadoğu'nun Bölgesel Sınırları..... 3

2.2 Ortadoğu'nun Bölgesel Özellikleri..... 4

2.3 Ortadoğu'nun Ekonomik Yapısı ve Performansı..... 6

2.4 Ortadoğu'nun Ekonomik Kalkınma Politikaları..... 7

3. KAVRAMSAL VE KURAMSAL OLARAK KALKINMA FINANSMANI...10

3.1 Ekonomik Kalkınma Kavramı..... 10

3.1.1 Ekonomik Kalkınmanın Tanımı ve Çeşitleri..... 14

3.1.2 Ekonomik Kalkınmayı Etkileyen Makroekonomik Faktörler..... 17

3.2 Ekonomik Kalkınmanın Finansmanı..... 19

3.2.1 Kalkınmada Kullanılan İç Finansman Kaynakları..... 21

3.2.2 Finansman Kaynağı Olarak Enflasyon..... 23

3.2.3 Dış Finansman Kaynakları..... 24

3.3 Ekonomik Kalkınma Teorileri..... 27

3.3.1 Geleneksel Kalkınma Teorileri..... 28

3.3.2 Yeni Kalkınma Teorileri..... 29

4. KAVRAMSAL VE KURAMSAL OLARAK SERMAYE HAREKETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	32
4.1 Yabancı Sermaye Tanımı.....	32
4.2 Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörler.....	33
4.3 Yabancı Sermaye Çeşitleri.....	34
4.4 Sermaye ve Sosyal Sermaye İlişkisi	36
4.5 Sermayenin Küreselleşmesi.....	37
4.6 Ortadoğu’da Sermaye Hareketlerinin Değerlendirilmesi	40
5. SONUÇ	44
KAYNAKÇA	47

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BIS	: Uluslararası Ödemeler Bankası
B.O.P	: Büyük Ortadoğu Projesi
D-8	: Gelişen Sekiz Ülke
DYSY	: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları
GSMH	: Gayrsi Safi Milli Hasıla
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KVSH	: Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri
MG	: Milli Gelir
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
RYSY	: Resmi Yabancı Sermaye Yatırımları
UNRWA	: Birleşmiş Milletler Yakınoğu Filistin Mültecilerine Yardım Ajansı
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
YY	: Yüzyıl

1. GİRİŞ

Ortadoğu coğrafyasında yer alan ülkeler, bu konumdan dolayı ve tüm doğal güzellikleriyle hem politik hem de ekonomik açıdan son derece önemli bir yere sahiptir. Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının bağlantı noktası olan Ortadoğu sahip olduğu birçok özelliğinden ötürü uluslararası alanda büyük önemi olan alt coğrafi sistemlerin en başında gelmektedir. Yapılan tanımlara göre Ortadoğu bölgesi Arap Yarımadası, Körfez Bölgesi ve Anadolu'nun bir bölümünden meydana gelmektedir. Farklı bir tanıma göreyse Kuzey Afrika'dan Afganistan'a kadar uzanan alanı kaplamaktadır. Ortadoğu ülkelerinin önemi bu ifade edilen bölgelerde yer alan doğal zenginliklerden kaynaklanmaktadır. Bu zenginlikler ülkelerin ekonomik anlamda en büyük gelir kaynağıdır ve bu zenginliklerin temelinde petrol yer almaktadır. Bu bağlamda ifade etmek gerekirse Ortadoğu coğrafyasında yer alan ülkelerin ekonomileri petrol üretimleriyle bağlantılı olarak gayet iyi durumdadır. Fakat bu ülkelerin en büyük problemi, sürekli olarak yaşanan siyasi gerginliklerdir. Yaşanan siyasi sorunlar nedeniyle bu ülkelerde sürekli olarak bir kaos ortamı oluşmakta ve ülke ekonomileri buna bağlı olarak olumsuz etkilenmektedir. Bu olumsuzluklar ise bölge ülkelerin sermaye hareketlerini doğrudan etkilemektedir.

Dünya tarihinde hakimiyet mücadelesi sürekli gündemde olmuştur. Bu mücadeleyi sürdüren güçler, Ortadoğu ülkelerinde yaşananları yakından takip etmektedir. Bu yaşananları kendileri adına fırsata çevirmek için de tetikte beklemektedirler. Bölgenin jeopolitik ve ekonomik açıdan büyük öneme sahip olması bölgenin geleceğini kendi başına şekillendirme ihtimalini de azaltmaktadır. Zaten Ortadoğu ülkelerinde yaşananların uluslararası arenaya taşınması ve dış güçlerin müdahalelerde bulunması da bunun en büyük kanıtıdır. Bu müdahaleler ise genellikle sermaye hareketliliğinin doğrudan etkileyerek finansman problemlerini gündeme getirmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Ortadoğu ülkeleri, içinde barındırdıkları birçok sorun ile çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Fakat Ortadoğu ülkelerini kalkınma finansmanı bakımından sermaye hareketlerini çerçevesinde inceleyen yeterli çalışma bulunmamaktadır. Bu bağlamda araştırmanın temel amacı; kalkınma finansmanı

bağlamında para politikalarının ve genel hatları ile sermaye hareketlerinin Ortadoğu ülkelerine yansımaları incelemektir. Araştırmanın önemi ise konu hakkında elde edilen güncel veriler dahilinde literatüre sağlayacağı katkı ve gelecek çalışmalara ışık tutmasıdır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde çalışmanın genel anlamda konusu, amacı ve önemi hakkında bilgiler verilerek konuya giriş sağlanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Ortadoğu bölgesinin tanımı ve bölgenin sınırları ele alınmıştır yani bölgesel ve ekonomik olarak Ortadoğu incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde kalkınma finansmanı kavramsal olarak ele alınmıştır ve bölüm içerisinde ekonomik kalkınma teorileri hakkında genel bilgiler verilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde de yabancı sermayenin tanımı, çeşitleri incelenirken, sosyal sermaye ile sermaye arasındaki ilişkiye değinilmiş ve sermaye hareketleri Ortadoğu özelinde incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise araştırmanın amacı anlatılmış, araştırmanın ulaştığı sonuçlar ortaya konmuş ve konu hakkında bilgilendirmelere yer verilmiştir.

2. BÖLGESELVE EKONOMİK OLARAK ORTADOĞU

2.1 Ortadoğu'nun Bölgesel Sınırları

İçeriğinde Ortadoğu ile ilgili kavramların yer aldığı çalışmaların geneline dair bir değerlendirme yapıldığında, söz konusu Ortadoğu ifadesinin kapsamın her çalışmada farklı bir sınıra ve içeriğe sahip olduğunun görülmesi mümkündür. Yazarlar tarafında, mevcut görüşleri doğrultusunda kavramın kapsamı genişletilmekte ya da daraltılmaktadır (Dursun, 2004: 21). Politik açıdan değerlendirildiğinde ise, ilk defa İngilizler tarafından Arabistan Yarımadası'nda Osmanlı İmparatorlu kontrolü dışında kalan alanlar ve sonrasında ise Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden inmesi ile birlikte tüm Arap Yarımadası için bu kavram kullanılmıştır (Dural, 2007: 7).

Yaşanan İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise Ortadoğu ifadesi çok daha sık bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır ancak süreç içerisinde sınırları belirgin bir orta doğu ifadesinin varlığından bahsetmek söz konusu değildir. Kültürel endişelerin ağır bastığı yaklaşımlar doğrultusunda ortaya çıkan en geniş hali ile Ortadoğu kavramı ile; Endonezya ile Fas arasında kalan ve genellikle İslam kültürünün yoğun bir şekilde hissedildiği bölgenin tanımlanması gerçekleştirilmiştir. Kimi yaklaşımlar doğrultusunda ise bu kapsamdan İran, Türkiye ve Afganistan'ın çıkarılması neticesinde temelinde Arap ırkının hakim bulunduğu bir ifade tercih edilmektedir (Dursun, 1995: 16). Bu yaklaşımın aksine Afganistan, Pakistan, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Kafkasya ülkelerinin de bulunduğu geniş bir kapsamın Ortadoğu olarak değerlendirildiği yaklaşımlar bulunmaktadır. Ancak bu yaklaşım, ifade edilen kapsam dahilinde yer alan ülkelerin oldukça politik oluşumlar içerisinde yer alması nedeni ile çok fazla tercih edildiğini söylemek doğru değildir.

Genel bir değerlendirme neticesinde ise bölgeye olan yaklaşımların ülkeler arasında farklılık göstermesi neticesinde kavramın sınırlarına yönelik farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Söz konusu belirsizlikler nedeni ile sosyal ve politik yaşam içerisinde sıklıkla kullanılmakta olan Ortadoğu kavramı, resmi yayınlarda,

uluslararası resmi kuruluşlarda çok fazla tercih edilmemektedir (Yeşiltaş, 2016:62-64). Örnek vermek gerekirse BM bünyesinde yürütülen organizasyonlarda Ortadoğu kavramına çok fazla yer verilmemektedir.

Birleşmiş Milletler kapsamında yer alan bölgeye dair çalışmalar yapmakla sorumlu olan UNRWA ve UNCTAD tarafından ortaya koyulan resmi yayınlarda ‘‘Ortadoğu’’ (Middle East) yerine ‘‘Yakındoğu’’ (Near East) ve Western Asia (Batı Asya) kavramlarına yer verildiği görülmektedir. Yapılan çalışmaların birçoğunda Batı Asya kapsamında yer alan ülkeler içerisinde; Kıbrıs, İran, Bahreyn, Kuveyt, Lübnan, Irak, Ürdün, Uman, Suudi Arabistan, Türkiye, Katar, Suriye, Yemen ve Birleşik Arap Emirlikleri yer almaktadır. Kavramla ilgili olarak öne sürülmekte olan farklı kullanımlar ve değişkenlerden hareketle dar anlamda Ortadoğu kavramı ile Türkiye, İran, Mezopotamya, Arap Yarımadası, Körfez ülkeleri ve Mısır’ı da kapsayacak bir tanımlamanın gerçekleştirilmesi yanlış olmayacaktır (Dural, 2007: 7). Kavramın tanımlanması sürecinde coğrafi unsurlardan ziyade kültürel niteliklerin öne çıktığı jeo-kültürel bir yaklaşım izlenmektedir.

Kültür öğelerinin Ortadoğu kavramının kökeninden çıkarılması durumunda, söz konusu bölgenin öne çıkan özelliği Afroavasya dünya ana kıtasının birleştiği alanı ifade ediyor olmasıdır (Davutoğlu, 2004: 324). Netice itibari ile bölgeye dair bir tanımlama ve sınırlandırma belirgin bir şekilde gösterilmiyor olsa da; Ortadoğu kavramı ile Asya’nın güneybatısında bulunan, kültürel ve tarihi açıdan belirli bir yakınlığı bulunan ülkelerin meydana getirdiği coğrafi bir alan olarak ifade edilebilmektedir. Bu doğrultuda Ortadoğu kavramı ile Akdeniz’den Pakistan’a dek uzanmakta olan ve Arap Yarımadasını kapsayan bölge anlaşılmaktadır. Yürütülmekte olan çalışmanın sınırları ve tanımdan hareketle Ortadoğu ülkeleri olarak; Mısır, Yemen, Bahreyn, Umman, Kuveyt, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikler, İsrail, Lübnan, İran, Filistin, Suriye, Irak, Ürdün sayılabilmektedir (İnat & Balcı, 2006:212-282).

2.2 Ortadoğu’nun Bölgesel Özellikleri

Kaplandığı alan bakımından oldukça geniş bir yer kaplamakta olan Ortadoğu, nüfus açısından değerlendirildiğinde ise nüfus yoğunluğunun fazla olmadığı

görülmektedir. Bölgenin nüfusu ile ilgili olarak öne çıkan bir diğer özellik ise mevcut nüfusun bölge içerisinde eşit bir dağılıma sahip olmamasıdır. Bölge genelinde nüfus yoğunluklarının; kültürel ve tarihi özellikleri ön plana çıkmakta olan şehirlerde, gelişmiş sanayilerin var olduğu bölgelerde, büyük akarsular ile verimlilik derecesi yüksek toprakların bulunduğu bölgelerde ortaya çıktığı görülmektedir (Turan vd., 2016: 143-165).

Suudi Arabistan örneği incelendiğinde şehirlerin dışında binlerce kilometrelik bir alan kaplamakta olan çöllerde yaşamını sürdürmekte olan herhangi bir birey ile karşılaşmamakta iken, özellikle Riyad, Cidde ve Menine gibi öncelikle dinsel açıdan öne çıkan ve ticaret merkezi olarak değerlendirilmekte olan şehirlerde nüfus yoğunluğunun hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Özellikle 20. yy ortalarından itibaren sanayileşme hareketlerinin hızlanması ile birlikte, bölgenin genellikle kırsal kesimlerinde yaşamakta olan kentlere doğru göç etmeye başlamışlardır. Kentlerde yaşayan nüfus yoğunluklarına bakıldığında, yüzölçümü daha küçük ve petrol kaynakları bakımından zengin olan ülkelerin kent nüfus yoğunluklarının daha fazla olduğu görülmektedir. Yüzölçümü fazla olan ve tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu ülkelerde ise kentlerde nüfus yoğunluğu çok daha düşüktür. Kentleşmenin çok hızlı bir gelişim göstermesi neticesinde ortaya çıkan metropoller ile birlikte kentlerin farklı olmasına karşılık, ekonomik, politik ve toplumsal açıdan oldukça benzer sorunların ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir (Dursun, 1995: 17-18).

Bu alanda nüfusa yönelik değerlendirmelerin yapılması konusundaki engel ya da sorunların başında bölgede yaşamını sürdürmekte olan insan sayısının hiçbir zaman belirlenememesi gelmektedir. Ortadoğu'da olduğu kabul edilen birçok ülkede düzenli olarak nüfus sayımları gerçekleştirilmektedir. Ancak söz konusu sayımların eş zamanlı olarak yapılamamasının bir sonucu olarak değerlendirilen bir dönemin gerçek nüfus rakamlarına ulaşmak mümkün olmamaktadır. Bu alanda ortaya çıkan bir diğer sorun ise bölge genelinde çok sayıda insanın devamlı olarak hareket halinde olması nedeni ile sayımların sağlıklı sonuçlar vermemesidir. Bu unsurların bir araya gelmesi neticesinde bölgenin nüfusuna dair yalnızca yaklaşık değerler üzerinden değerlendirmeler yapılmaktadır. Nüfus dağılımında öne çıkan bir diğer unsur ise ekilebilir araziler üzerinden gelişmektedir (Özey, 1997: 51-55).

Bölge genelinde yaşamını sürdürmekte olan insanların önemli bir kısmının yerleşik bir düzene sahip olmasının yanında göçebe olarak yaşamını sürdürmekte olan da bir grup bulunmaktadır. Bölge nüfusunun yaklaşık olarak %5-6'sına denk gelen göçebe topluluklar genellikle Mısır, Suriye, Irak, Ürdün ve Suudi Arabistan'da dikkat çekmektedir. Toplum içerisindeki oranları gün geçtikçe azalmasına karşılık, Ortadoğu coğrafyası adına göçebe topluluklar günümüzde de önemi korumaktadır. Kültürel açıdan değerlendirildiğinde oldukça zengin bir yapıya sahip olması ile birlikte Ortadoğu'nun belirgin bir kültür bölgesi olmasının temel nedeni, İslam kültürünün coğrafyanın genelinde hakim bir unsur olmasıdır. Çoğunluğu Müslüman olan bölgede Sünniler daha yoğun olarak bulunmaktadır. Mısır, Lübnan, İsrail, Suriye, Türkiye, Ürdün ve Irak'ta yoğun olmasa dahi yaşamını sürdürmekte olan Hıristiyanlar, ekonomik ve düşünce yapısında etkili olabilmektedir (Dağı, 2002:8-10).

Bölgenin sosyal yapısına benzer bir şekilde politik ve yönetsel yapısında da bir mozaik ile karşılaşmaktadır. Bölgede, İsrail, Mısır, İran gibi çok partili sistemler üzerinden yönetim süreçlerinin geliştiği ülkelere karşılık tek partili otoriter rejimlerle de karşılaşılması mümkündür. Bölgenin geneline yönelik gerçekleştirilen yönetsel değerlendirmeler neticesine yönetim birimleri ile toplum arasında kopuklukların var olduğu görülmektedir (Semiz ve Akgün, 2005:172-174). Öyle ki, bölgede görevlerini sürdürmekte olan yöneticilerin önemli bir kısmı toplumdan ziyade Batı'nın etkisi altında kalmaktadır.

2.3 Ortadoğu'nun Ekonomik Yapısı ve Performansı

Ortadoğu'nun ekonomik yapısı ve performansı çok farklılıklar arz etmektedir. İsrail'i gelişmiş olarak kabul edebilecekken, Ürdün ve Yemen azgelişmiş statüdedirler. Petrole sahip ülkeler, petrolden sonra yüksek gelir oranına sahip olmuşlardır. Mesela, bugün de zenginliğiyle dikkat çeken Kuveyt, 1968 yılında kişi başına düşen gelirden petrol sebebiyle, dünyanın en yüksek oranına sahipti (Gürel, 2018:213-233). Bu bağlamda ifade etmek gerekirse bölgenin temel ekonomik problemi, yavaş globalleşmesidir.

Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının anahtarı durumunda olan Ortadoğu

bölgesi, jeopolitik konumu itibariyle diğer ülkelerin dikkatini çekmekle birlikte bölgenin, Türkiye, Irak, Suriye, İran Afganistan, KKTC ile diğer Arap ülkelerinin dahil edildiği topraklar olduğunu görmekteyiz (Eliçalışkan, 2014). Bölgede üretim süreçlerinin yeteri kadar gelişmemiş olmasının bir sonucu olarak dış ülkelere işlenmiş ve yarı işlenmiş bir şekilde ürün alımı yapılmaktadır. Bölgedeki ülkelerin birçoğunda petrol haricinde belli başlı bir ya da iki madde, ihracat payı içerisinde önemli bir yere sahip olmaktadır. Petrol ihracatının bir hayli gelişmiş olmasına karşılık, çok yüksek olmayan bir dış ticaret hacminin var olması dikkat çekmektedir. (Özey, 1997: 93-94). Dünya kaynakları göz önüne alındığında Ortadoğu bölgesi petrol rezervlerinin %80'ine, doğalgaz rezervlerinin ise ortalama %50'sine ev sahipliği yapmaktadır.

Bu bilgiler ışığında daha somut rakamlar vermek gerekirse yaklaşık 1.1 trilyon varil olduğu bilinen kanıtlanmış dünya petrol rezervlerinin 800-850 milyar varili Büyük Ortadoğu olarak adlandırılan Kuzey Afrika, Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde bulunmaktadır. Küresel enerji merkezi olmasının yanında bölge, konumu gereği pek çok avantaja sahiptir. Bölgede bir egemenliğin sağlanması, bir başka toplumun hegemonyasını elinde bulundurma, küresel ekonomi üzerinde söz sahibi olma, üretim ve tüketim kalıplarının şekillendirilmesi gibi güçler kazandırmaktadır (Arı, 2008: 27). Bu açıdan değerlendirildiğinde bölgenin küresel enerji merkezi olduğunu da ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Yerine kullanılacak bir alternatifin gelişmemesi durumunda dünya ekonomisi üzerinde petrolün etkinliğinin yakın bir tarihte değişmesi öngörülmektedir. Bu alanda ortaya çıkması muhtemel fiyat dalgalanmaları birçok ülkenin ekonomik yapısını etkisi altına alabilme potansiyeline sahiptir (Usta, 2006; Yergin, 2003).

2.4 Ortadoğu'nun Ekonomik Kalkınma Politikaları

Özellikle 20.yy'ın ilk yarısından itibaren buhar makinelerinin çalışması için kullanılmakta olan kömürün oldukça geniş alanları işgal etmesi ve taşınmasının oldukça güç olması nedeni ile özellikle İngilizlerle anılmakta olan bölgede petrolün bulunması süreç içerisinde bölgenin kaderi üzerinde de oldukça etkili olmuştur. Bölgede yer alan ülkelerin tamamının petrol odaklı bir ekonomiye sahip

olduklarından bahsetmek mümkün değildir. Fakat bu bölgede yer alan ülkelerin ekonomilerinin genel durumuna bakıldığında yapısal bir reforma gereksinim duyulduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu süreç içerisinde gereksinim duyulan ekonomik kalkınma, içeriğinde ekonomik büyümenin de yer aldığı ekonomik ve sosyal reformların yer aldığı bir süreç olarak ifade edilmektedir. Bu doğrultuda ekonomik bir kalkınma içerisinde olmak isteyen Ortadoğu ülkelerinin ekonomik yapılarında da mutlak suretle reformlara yönelmesi gerekmektedir (Öztürkler, 2009: 70). Ortaya çıkan süreç dahilinde Ortadoğu bölgesinin geneli birçok kalkınma ve bölgesel antlaşmasının temel konusu olarak ortaya çıkmıştır. Bu alanda ortaya çıkan unsurlardan bazıları; Büyük Ortadoğu Projesi, D-8 Zirvesi ve İslam İşbirliği Teşkilatı olarak sıralanabilmektedir.

- **Büyük Ortadoğu Projesi (BOP):** 2004 senesinde “Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi” adı ile gerçekleştirilmiş olan G-8 toplantısında B.O.P, bölgenin ABD çıkarları doğrultusunda yeniden kurgulandığı bir proje olarak ortaya çıkmıştır. Bu proje basında ise ilk kez Washington Post Gazetesi’nde yer bulmuştur (Kutlu, 2006: 33-36). Projenin ilk ortaya çıkışı sonrasında gün geçtikçe daha fazla ilgi çekmeye başlaması ile birlikte günümüzde hakkında çok daha fazla çalışmanın yapıldığı bir konu haline gelmiştir. Bu projenin şekillenmesinde özellikle ABD’de de son dönemlerde etkinliği hızlı bir şekilde artmakta olan Yeni Muhafazakarlar grubunun yer aldığı düşüncesi öne çıkmaktadır. Ancak projenin temelinde yer alan düşüncelerden bağımsız olarak değerlendirildiğinde temel amacın bölge ülkelerinin ekonomik kalkınmalarının sağlanmasının yer aldığı görülmektedir. ABD’de bu alandaki etkinliğini de kullanarak, bölgede yer alan ülkelerin temel sorunları üzerinden bir takım fikirler doğrultusunda bir proje ortaya koymuştur. Bu projenin içeriğinde bölgeye gerçek bir batı demokrasinin getirilmesi arayışı yer almaktadır (Tekkaya, 2007: 29-30).
- **D-8 Zirvesi:** Öncülüğünü Türkiye’nin yapmış olduğu D-8, ilk kez sekiz ülkenin devlet başkanlarının da katılım göstermesi ile birlikte Çırağan Sarayı’nda toplanmıştır. Bu toplantıda alınan kararlar ve karşılıklı olarak atılan imzalar ile oluşturulan statü ile meydana gelen oluşumun kapsamında

yer alan ülkeler ise; Endonezya, Bangladeş, Pakistan, Nijerya, Mısır, İran, Malezya ve Türkiye'dir (Kemal, 2005). D-8'in oluşumunun sekreteryası olarak ise İstanbul belirlenmiştir. Oluşumun bayrağında yer alan altı yıldız ise belirlenen temel ilkeleri sembolize etmektedir. Söz konusu yıldızların temsil ettiği ilkeler ise; ‘‘çatışma değil, diyalog’’, ‘‘üstünlük değil, eşitlik’’, ‘‘baskı ve tahakküm değil, insan haklar hürriyet ve demokrasi’’, ‘‘savaş değil, barış’’, ‘‘çifte standart değil, adalet’’, ‘‘sömürü değil, işbirliği’’ olarak sıralanmaktadır. Ortaya çıkan D-8 oluşumunun temelinde yer alan temel düşünce; ekonomik açıdan yüksek potansiyele sahip, oldukça geniş coğrafi alanlara sahip ve yayılmış halde bulunan nüfusa sahip, çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu ülkelerin ortak amaçlar doğrultusunda bir araya gelmelerinin sağlanmasıdır. Oluşumun temel amaçları olarak bölgesel özelliklerin ön plana çıktığı düşünülse de, arka planında yer alan global hedefler yer almaktadır. D-8 üyesi olan ülkelerin bir diğer önemli özelliği ise teknolojileri, ekonomileri, ticaret kapasiteleri göz önünde bulundurulduğunda İKO ülkeleri olmalarıdır (Aydın, 2018: 371-377).

- **İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT):** Birleşmiş Milletlerden sonra küresel ölçekte en geniş kapsama sahip kuruluş olan İslam İşbirliği Teşkilatı, İslamiyet'in hakim olduğu geneli Asya kıtasında yer alan 57 üyeden oluşmuş bir uluslararası teşkilattır. 1969 senesinde kurulmuş olan teşkilatın kuruluş nedenlerinin arka planında politik unsurların yer almasına karşılık zaman içerisinde İslam Ülkeleri arasındaki en kapsayıcı ticari ve ekonomik işbirliği teşkilatı olma özelliğine sahip olmuştur (Akgül ve Ünsal 2013:19-26). Teşkilat bünyesinde yer alan ülkelerin birliktelik anlayışları zaman içerisinde kapsam olarak daha fazla genişlemiş ve sosyal, kültürel, bilimsel anlamda da eşgüdümlü hareket edilmeye başlanmıştır. Oluşumun sekreteryası ise Arabistan'ın Cidde şehrinde bulunmaktadır. Bünyesinde beş gözlemci üyenin yer aldığı teşkilatın resmi dilleri ise Arapça, Fransızca ve İngilizce olarak tercih edilmiştir. Üyeler arasında yer alan Suriye'nin üyeliği ise 14-15 Ağustos 2012 tarihinde düzenlenmiş olan IV. Olağanüstü Zirve'de alınan kararla askıya alınmıştır (Keskin, 2016:3).

3. KAVRAMSAL VE KURAMSAL OLARAK KALKINMA FINANSMANI

3.1 Ekonomik Kalkınma Kavramı

Kısaca ifade etmek gerekirse kalkınma olgusu sosyal ve ekonomik yapıdaki değişim ve gelişimi anlatmaktadır. Dolayısı ile kalkınma, toplumsal bakımdan yapısal değişim ve ekonomik büyümenin ikisini birden kapsamaktadır. Kalkınma kavramı hem daha çok çıktı hem de kurumsal ve teknik yapı içerisindeki değişimleri içermektedir (Yavilioğlu, 2002: 59). Ekonomideki büyüme, halihazırdaki ekonomik yapı içerisinde bir değişim olmadan reel milli gelirlerin artışı anlamına gelmektedir. Kalkınmaysa kişi başı reel milli gelirlerin yükseltilmesinin yanında bunun için gereken sermaye birikiminin sağlanması, toplumdaki refah seviyesi ve yaşam standardının artırılması için sosyo-ekonomik yapı içerisinde meydana gelen değişimleri kapsamaktadır (Dülgeroğlu, 2000: 3).

Ekonomik büyüme kavramı daha ziyade gelişmiş ülkelere yönelik kullanılmaktayken kalkınmaysa daha ziyade GOÜ'lerde kullanılır. Kalkınma seviyesi yükseldikçe sanayi sektöründeki üretim tarımı geçmekte, nüfus da kırsaldan kente göç etmektedir. Nüfus artışı başlarda hızlıyken sonra yavaşlayıp düşmektedir. Tüketim eğilimiye zorunlu tüketim malından lüks tüketime geçmektedir (Batt, 2008: 488). Dolayısı ile kalkınma; siyasi, toplumsal ve teknolojik açıdan ekonomik büyümeyle ayrı olgulardır.

Ekonomik kalkınmanın geçmişi Sanayi Devrimi'ne dek gitmektedir. Bununla beraber asıl önemini ise II. Dünya Savaşı'nın ardından kazanmıştır (Özcan, 2011: 57). Politik, entelektüel ve akademik çevre başta olmak üzere iktisatla ilgili olan tüm kesimler bunu ilgiyle karşılamışlardır (Doğan, 2011: 42). Geleneksel kalkınma teorileri bir ülkedeki kalkınma seviyesini o ülkedeki tarihi, coğrafi ve fiziksel kaynakların genişliğine bağlamaktayken modern yaklaşımlarda ülkelerin fiziki ve doğal kaynaklarına bakılmadan her ülkenin kalkınabileceği savunulmaktadır (Çalışkan, 2010: 26).

II. Dünya Savaşı'nın ardından oluşan az gelişmiş olma gibi problemleri saptamak, anlamak ve sorunları çözmek için birtakım çözüm modelleri ve teoriler geliştirilmiş; bunlar bir araya gelerek iktisadi oluşturmuşlardır. Bunun devamında savaştan sonra harabeye dönmüş ülkelerin ayağa kaldırılması için politikalar üretilerek geliştirilmiş teorilerle ülkelerin sanayilerinde nasıl gelişim sağlanacağı ve kalkınmanın nasıl olacağı doğrultusunda çalışmalar hızlanmıştır (Özcan, 2011: 57).

Ekonomik kalkınma; bir ülkedeki üretim ve gelirden sağlanmış olan artışın yanında politika, kültür, sosyal yapı ve ekonomide de meydana gelen yapısal değişimleri ifade etmektedir. Bunun yanında maddi açıdan refah sağlama, yoksulluk ile etkili bir biçimde savaşma, üretimde gereken girdiler ve çıktı kompozisyonunun değiştirilmesi gibi aşamalardan meydana gelmektedir (Berber, 2006: 9). Ülkeler yer aldıkları jeopolitik konum sebebiyle ya da doğal kaynaklara uzaklıkları sebebiyle ekonomik açıdan farklı şekillerde gelişebilmektedirler.

2. Dünya Savaşı'nın ardından dünyada ülkeler gelişmiş ve az gelişmiş olarak iki gruba ayrılmışlardır. Sonrasında bu ülkeleri Dünya Bankası diğer ülkelerin karşısında gurur kıran bir sınıflandırma olmaması adına "Gelişmekte Olan Ülkeler" şeklinde değiştirmişlerdir (Doğan, 2011: 52). Bu nedenle kalkınma iktisadi olgusu gelişmekte olan ülkelerde meydana gelen değişim süreciyle beraber kullanıma girmiştir. Gelişmekte olan ülkelerdeki kalkınma problemi onların sahip oldukları ekonomik değerler, kültürel değerler, siyasal, sosyal değerlere kavuşabilmek şeklinde anlaşılır (Çekiç, 2009: 11).

Adam Smith tarafından Ulusların Zenginliği adlı eser yayımlandığında iktisadi gelişimin el kitabı olmuş ancak ekonomik kalkınma bir kavram olarak 2. Dünya Savaşı'nın ardından kullanılmıştır (Taban & Kar, 2014: 5). Bu süreç içerisinde tarıma odaklı olan geleneksel toplumlar ciddi düzeyde geri kalmış, farklı teknolojik yenileşmeler iktisadi alan içerisinde daha fazla artarak kullanılmış, sanayi toplumuna geçilmesiyle birlikte kendi içerisinde sürekli şekilde gelişerek büyüyen bir toplumsal yapı oluşmuştur. Sanayi toplumlarının oluşturduğu üretim süreci kapsamında dünyadaki ekonominin sürekli şekilde gelişme eğiliminde oluşu, yarı sömürge veya sömürge durumundaki ülkelerin bağımsızlık kazanmalarıyla birlikte ülkeler arasında gelir düzeylerinin belirgin biçimde farklılaşması sonucunda

kalkınmanın önemi görülmüştür (Özpolat, 2009: 5).

Ekonomik kalkınmanın ortaya çıkışında etkin olan gelişmelerin arasında modernleşme teorisi ve aydınlanma felsefesinin önemi büyüktür. Aydınlanma felsefesi, modern Avrupa'nın kuruluşu ve feodalizmin sona ermesi ile birlikte Batı Avrupa'da hayat bulmuş olan geniş ölçekli tarihi ve ekonomik dönüşüm paralelinde doğmuştur. Aydınlanma felsefesi, basitten karmaşığa doğru giden toplumsal, ekonomik evrim ya da gelişim safhalarıyla modernleşme teorisinden yararlanmak aracılığıyla II. Dünya Savaşı'nın ardından kalkınma iktisadında yer bulan teorilerin oluşmasına artı bir değer katmıştır (Çelebi, 2011: 8).

Gelişim, modernleşme ve sanayileşme kavramlarıyla iç içe olan ekonomik ilerleme ilk kez İngiltere'de Sanayi Devrimi ile ortaya çıkmıştır. Bu da onları bu alanda model ülke haline getirmiştir (Candan, 2009: 9). Savaşın ardından ekonomik kalkınmanın ortaya çıkışına sebebiyet veren koşullar şu şekilde sıralanmaktadır (İsmayılov, 2007: 45):

- Savaş süreci sonrasında ABD'nin ekonomik bir güç olabilmek adına yeniden etki alanını biçimlendirmeye çalışması
- Sömürge ülkelerin bazılarının bağımsızlığını kazanması
- Gelişmekte olan ülkelerdeki iç potansiyele bağlı şekilde kapitalist ilişkiler veya kalkınma ilişkilerini geliştirme doğrultusundaki istekler
- Uluslararası alandaki ilişkilerde meydana gelen soğuk savaşın ortaya çıkardığı gerilimli süreçte gelişmekte olan ülkelerin soğuk savaşa taraf olan ülkelerdeki dış politikaların belirlenme süreci.

1800'lerde kalkınma kavramı doğrudan olmasa da dolaylı biçimde Adam Smith tarafından kaleme alınan Milletlerin Zenginliği'nde İngiltere'nin ilerlemesi ve zenginleşmesi anlamında ifade edilmiştir. Smith, yaptığı çalışmada maddi ilerlemeye sermaye birikimi demiş ve zenginlerdeki para artırma davranışına işaret etmiştir (Yavilioğlu, 2002: 60). 1950'li yıllardan 1970'li yılların ortalarına gelene dek kalkınma iktisadında temel hedef bağımsız olan ülkelerin kapitalizm kuralları çerçevesinde olmak şartıyla sanayileşmelerinin geliştirilmesidir. Dolayısıyla, gerektiği zaman devlet piyasa ile beraber mücadele edebilmektedir. Şayet, ülkedeki

özel ya da devlet sermayesinin birikimini sağlamak ve bunun sanayileştirilmesi söz konusuysa gereken adımlar atılmaktadır.

Marshall Planı ile başlamış olan süreç ve onun öncesinde SSCB'nin yaptığı ekonomik planlamayla elde etmiş olduğu performans birçok ülkede kalkınma için ekonomik planlamanın önemli olduğu düşüncesini sağlamlaştırmıştır. Latin Amerika başta olmak üzere Türkiye ve Uzak Doğu Asya gibi ülkeler planlı kalkınma modeline geçmişlerdir (Kepenek & Yentürk, 2010). Sanayi toplumu yapısından bilgi toplumu yapısına geçildiği 1970'lerde insan temelli kalkınma ifadeleri kullanılırken 1980'den sonraysa kalkınmanın ekonomik dengelerdeki gelişimine bağlı olarak yapısal reformlar ve liberalizasyon gibi olgular öne çıkmıştır (Polat, 2014: 18). Bu dönemde istikrar kavramı da öne çıkmıştır. 1990'larda bilgi toplumu ve bilgi teknolojilerinin istikrar kazanma yönelimiyle birlikte kalkınma ve büyümeye dönük ilgi de sanayi toplumlarında farklılık yaratmıştır (Özyakışır, 2011: 51).

Ekonomik kalkınma teorisyenleri özellikle yoksulluğun birinci sıradaki problem olarak görmüş ve geliri düşük ülkelere yoğunlaşmışlardır. Çünkü kalkınmadaki asıl görev düşük bir gelir düzeyi bulunan fakir ülkelerde görülen yoksulluğu bir an evvel azaltmak ve bu ülkelerin uzun vadede gelişmiş ülkelerdeki refah düzeyine erişmeleridir. Bu kapsamda cevap aranan soru onların nasıl bir yol izlemeleri gerektiğidir (Özcan, 2011: 57).

Tarım alanındaki işgücünün halihazırda fazla olması, verimi düşük üretim, sermaye birikiminin yetersizliği, hızlı bir nüfus artış hızı, piyasalara yapılan yetersiz veya aşırı devlet müdahalesi, gelişmiş olan ülkelerin ekonomilerinde görülen bağımlılık gibi ekseriyetle ekonomiden kaynaklanan problemlerle uğraşmakta olan kalkınma teorileri gelişmekte olan ülkelerde kalkınma adına bir çıkış yolu bulmayı amaç edinmiştir (Demircan, 2003: 97-99). Başlarda tarım üretimine dayanan üretim ve dış ticaret yapısının uygulamaya koyulan politikalar aracılığıyla zaman içinde sanayileşme sürecinin yakalanması istenen bir sonuçtur. Amaçlanan bu yolun kat edilmesinin ardından yeni hedef ise okuryazarlığın artırılması, barınma ve sağlığın iyileştirilmesi, yaşam süresinin uzatılması, GSMH'den AR-GE çalışmalarına ayrılan payda artış, kültürel ve sosyal alanda meydana gelecek pozitif gelişmeler gibi sosyal açıdan ekonomik gelişime destek verecek unsurlardır. Böylece başta istenen

ekonomik kalkınma zaman içerisinde sosyal kalkınmayla beraber tamamlanacaktır (Berber, 2006: 10-11).

3.1.1 Ekonomik Kalkınmanın Tanımı ve Çeşitleri

Ekonomik kalkınma kavramının daha iyi anlaşılabilmesi adına ilk olarak kişi başına düşen gelir ve büyüme gibi kavramların açıklanmasında fayda bulunmaktadır. Ülke vatandaşları tarafından bir yıllık ya da bir dönemli süreç içerisinde üretimi gerçekleştirilen tüm mal ve hizmetlerin parasal olarak ifadesi Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) olarak adlandırılmaktadır. Elde edilen bu değerden amortismanların ve vergilerin düşürülmesi ile de Milli Gelir (MG) değeri elde edilmektedir. Birbirini takip eden yıllara ait milli gelir değerleri arasında ortaya çıkan oransal artış ise ekonomik büyümeyi göstermektedir (Kutlar & Doğanoğlu, 2007: 5).

Ekonomik kalkınmayı dar bir anlamda değerlendirmek gerekirse; insanların tarihsel süreç içerisinde ekonomik koşulları doğrultusunda nasıl bir gelişim içerisinde oldukları ve bu gelişim için nasıl hareket ettikleri ifade edilebilmektedir. Ancak, insanların gelişim alanında ihtiyaçları göz önünde bulundurulduğunda çok daha kapsamlı geniş bir değerlendirmenin yapılması gerekmektedir. Bu anlayış içerisinde kalkınma da iktisadi şartlarda kadar yaşamın içerisinde varlığını göstermekte olan bazı kavramların da etkili olduğu görülmektedir. Zira bu durumda öne çıkan kavramlardan bazıları ise; açlık, yokluk, kültürel gereksinimler, sağlık sorunları, eğitim ihtiyaçları, özgürlük arayışları vb. olarak sıralanabilmektedir (Erbay & Özden, 2013: 4).

Kalkınmanın kökenine inildiğinde bir nevi yapısal bir değişim süreci olduğu görülmektedir. Bu durumda mevcut durumun ötesine geçebilmek adına alışkanlıklarda, zihniyette, kültür özelliklerinde dinamik özellikleri olan değişim süreçleri ön plana çıkmaktadır (Özğüven, 1988: 99-101). Bu açıdan değerlendirildiğinde kalkınma kavramının içeriğinde ekonomik göstergelerde ki olumlu değişimler yer aldığı kadar yaşam standartlarının gelişmesi de yer almaktadır (Sabır, 2010: 11). Farklı bir tanım doğrultusunda ise, insanların hayat kalitesinin, özgürlüklerinin ve standartlarının gelişim süreci olarak ifade edilmektedir (Todaro & Smith, 2012: 5). Bu durumda kalkınma kavramının temel dayanağında mevcut

durumu kabullenmeme ve ileriye dönük hareket etme anlayışının yer aldığı görülmektedir. Bu sürecin zenginlik ve standart artışlarının sağlanması adına yürütülen bir eylem silsilesi olarak değerlendirilmesi de mümkündür. İnsani açıdan ise, kaynakların adil kullanımının sağlanması, toplumsal refah artışının sağlanması ve çok daha fazla insana ulaşacak bir yaşam kalitesinin elde edilmesinin amaçlandığı bir yolculuktur (Kaynak, 2005:25).

Süreç içerisinde kalkınmanın nasıl sağlanacağına dair yapılan çalışmaların artması ve kalkınma ekonomisi kavramının ortaya çıkması ile birlikte farklı modeller ve yaklaşımlar öne sürülmeye başlamıştır. Bu durumda ortaya çıkan modellerden bazıları ve içeriklerinin neler olduğu aşağıda ifade edilmiştir.

a) Sürdürülebilir Kalkınma: Bu ifade ilk defa, Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanmış olan Brundtland Raporu'nda 1987 senesinde kullanılmış ve bu kullanım sonrasında çok daha yaygın bir hale gelmiştir (Kaynak, 2005: 31). Kavrama dair en yaygın kullanılan tanımlama ise yine bu raporda yer almaktadır. Buna göre; varlığını devam ettirmekte olan nesillerin gereksinimleri karşılanırken, gelecek nesillerin gereksinimlerini karşılamaları adına korunması gereken kaynakları düşünerek ekonomik bir kalkınma anlayışının benimsenmesidir (Marin, 2004: 142). Bu durumda geleneksel kalkınma modelleri kapsamında serbest mal statüsünde yer alan doğal kaynaklar, sürdürülebilir kalkınma anlayışı ile birlikte kıt kaynaklar olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu durumda kavramın öne çıkardığı düşüncenin temelinde, ekonomik ve toplumsal boyutlarda yer almaktadır (Kaynak, 2005: 31).

b) Bölgesel Kalkınma: Ulusal kalkınma ile bölgesel kalkınma kavramları arasında oldukça güçlü bir bağ bulunmaktadır. Ülke sınırları içerisinde yer alan bir bölgenin kalkınması, süreç içerisinde ulusal bir kalkınmayı tetikleyebilmektedir (Kaya, 2009: 25). Bu doğrultuda bölgesel kalkınma kavramının içeriğinde yalnızca ekonomik bir kalkınma süreci yer almamaktadır. Buna ek olarak sosyo-ekonomik bir kalkınma süreci de bölgesel kalkınmanın temel unsurları arasındadır. Fakat bu kavramın içeriğinde yer alan bileşenlere bakıldığında, ulusal kalkınma kavramına nazaran çok daha kompleks bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bölgesel kalkınma sürecinin içeriğinde girişimcilik eğilimlerinin desteklenmesi, altyapı faaliyetlerine hız verilmesi, eğitim alanında adımların atılması, çevresel değerlerin

muhafaza edilmesi vb. unsurlar yer almaktadır. Bu unsurların tamamı bütünsel bir ifade ile bölgesel kalkınmanın ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Söz konusu unsurların etkili bir şekilde bir araya getirilmesi için ise bölgenin iç dinamiklerinin harekete geçirilmesi gerekmektedir (Uzay, 2005: 19-20).

c) Kırsal Kalkınma: Ulusal kalkınmanın belirli bir denge halinde ortaya çıkması adına kırsal kesimlerde kalkınmaya destek verecek altyapı çalışmalarının yapılması oldukça önemlidir. Bu doğrultuda genel uygulamalara bakıldığında ise, kalkınmanın sağlanması adına kentsel alanlarda yapılmakta olan çalışmaların, kırsal alanlarda etkin bir şekilde yürütülmediği görülmektedir. Bunlara ek olarak eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği ve adil olmayan kaynak dağılımı ile de yine yoğun bir şekilde kırsal kesimlerde rastlanılmaktadır. Ancak diğer yandan, beşeri kalkınmanın odak noktasında yöre insanları yer almaktadır (Çolakoğlu, 2012: 187-197). Öyle ki, dünya nüfusunun yarısından fazlası yaşamını, altyapısını, eğitim faaliyetlerinin, sağlık hizmetlerinin yeterli olmadığı kırsal alanlarda sürdürmektedir. Bu durum, küresel ölçekte değerlendirildiğinde kalkınmanın etkin bir şekilde sağlanamadığı sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle, özellikle kalkınma alanında adımlar atmak isteyen az gelişmiş ülkelerin mutlak suretle kırsal kesimlerin üzerine yoğunlaşması gerekmektedir. Bu alanda yapılması gerekenlerin başında, insan hayatı üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmakta olan çevresel şartların iyileştirilmesine yönelik planlamaların yapılması yer almaktadır. Süreç içerisinde kırsal kesimlerde yalnızca ekonomik bir gelişimin sağlanması da yeterli olmamakta, buna ek olarak sosyal açıdan bir kalkınmanın sağlanması içinde gerekli çalışmaların yapılması gerekmektedir (Gülçubuk, 2008:25-27).

d) Sosyal Kalkınma: Hayat standartlarının geliştirilmesi amacı ile eğitim, sağlık, çevresel değerlerin korunması ve geliştirilmesi amacı ile yürütülen kalkınma çalışmaları, sosyal kalkınma kavramının kapsamında da değerlendirilmektedir. Bu alanda yürütülen çalışmaların odak noktasında hizmetin götürülmesi fikri yer almaktadır (Özmete ve Özdemir, 2015:112-113) . Bu süreç içerisinde üzerinde durulması gereken konuların başında eğitim faaliyetleri yer almaktadır. Eğitim faaliyetlerinin etkili bir şekilde yürütülmesi ile birlikte ilk olarak beşeri sermayenin gelişimi sağlanmaktadır (Şenkal, 2005: 794).

3.1.2 Ekonomik Kalkınmayı Etkileyen Makroekonomik Faktörler

Temel amacı büyüme olan makroekonomik politikaların geliştirilmesi, ülkeye sermaye girişinin sağlanması noktasında önem arz etmektedir. Makroekonomik politikaların kurgulanmasında etkili olan unsurlarda görülen belirsizlikler, ilk olarak yatırım kararları üzerinde olumsuz bir etki yaratmakta ve bu durum ülkeye sermaye girişinin sağlanmasında bir engel teşkil etmektedir (Demirçelik & Bahşayış, 1995: 11). Örnek vermek gerekirse, ekonomide enflasyon rakamlarının artacağına dair beklentilerin ortaya çıkması var olan sermayenin ülkeyi terk etmesine yol açabilmektedir. Ülkelerin faiz oranları arasındaki farklılıklar ve sermayenin hızlı bir şekilde farklı ülkelere akması derin bir kriz sürecinin başlamasına neden olabilmektedir (Peck vd., 2000: 515-544).

Kalkınma üzerinde etkili olan faktörlerin başında makroekonomik göstergelerin büyüklükleri ile ilgili özellikler yer almaktadır. Söz konusu faktörler ise; emek, teknoloji, doğal kaynaklar ve sermaye olarak sıralanabilmektedir. Öyle ki, söz konusu faktörler doğrudan üretim süreçleri içerisinde yer almasından dolayı, GSMH üzerinde etkili olabilmektedir. Söz konusu faktörler haricinde, büyüme üzerinde belirgin bir şekilde etkili olmakta olan farklı faktörlerde yer almaktadır. Bunlardan bazıları; kurumsal yapı, girişimciliğin destek seviyesi, devlet yönetimi tarafından geliştirilen politikalar, devlet tarafından yapılan harcamalar ve coğrafi konum olarak sıralanabilmektedir (Kutlar & Doğanoglu, 2007: 7-8). Bunlara ek olarak ekonomik temelleri ile öne çıkan; dış ticaret hacmi, enflasyon, döviz kuru vb. makroekonomik değişkenlerde büyüme süreçleri üzerinde etkili olmaktadır.

Süreç içerisinde sıklıkla kullanılmakta olan sermaye malları kavramı ile ilk etapta gerçekleştirilen önemli yatırımlar sonrasında çıktı seviyelerinin artması ile mal ve hizmetin üretilmesi ile sonuçlanan maddi varlıklar anlatılmaktadır. Büyüme üzerinde etkili olan bir diğer kavram olan emek kavramının içeriğinde ise; ülkede ki vasıflı ve vasıfsız çalışanlar yer almaktadır. Burada ekonomik büyümeyi arttırmak adına önemli olduğu ifade edilen kaliteli iş gücü mevcut durumun daha hızlı gelişimini sağlaması açısından öne çıkmaktadır. Öyle ki, çalışan sayısının fazla olması elbette büyümenin sağlanmasında son derece kıymetlidir ancak süreç

içerisinde beden gücü haricinde bilişsel kapasitesi ile üretim sürecine dahil olan çalışanların sayısının artması çıktılarının çok daha kıymetli olmasını sağlamaktadır (Fuat, 2006).

Büyüme alanında önem arz eden bir diğer kavram ise teknolojidir. Teknoloji faktörünün bileşenleri içerisinde mal ve hizmet üretimi adına kullanılmakta olan yöntemler ve metotlar yer almaktadır. Söz konusu yöntemlerin ve metotların geliştirilmesi ile birlikte üretim süreçlerinde kalite ve hız artışı sağlanmaktadır. Bu nedenle etkin bir büyüme sürecinin sağlanması noktasında mutlak suretle teknolojiye gelişim sağlamaya yönelik adımların atılması gerekmektedir. Aynı büyüme süreci, klasik ekonomi alanında ise, sermaye birikiminin sağlanması, makineleşme, uzmanlaşmanın artırılması ve etkin iş bölümü kavramları üzerinden değerlendirilmektedir (Özsoy, 2012:20-25).

İktisadi kalkınma süreçlerinin başlaması sonrasında nüfusun en önemli etkisi, söz konusu kalkınmanın sürdürülebilirliği noktasında ortaya çıkmaktadır. Öyle ki, iş gücünü meydana getiren nüfus öte yandan pazar olma özelliğine sahiptir. Örnek vermek gerekirse, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya, Japonya, İtalya gibi ülkelerde nüfus, müteşebbislerin yatırımları üzerinden önemli bir etki yaratmıştır. Bu durumda paralel bir şekilde iş gücüne olan talepte artışlar meydana gelmiş ve hizmet içi eğitim programları ile birlikte işgücünün teknik kabiliyetinde de önemli bir gelişim sağlanmıştır. Tüm bu gelişim süreçleri bir araya geldiğinde ise üretim ile birlikte reel gelir artışlarının sağlanması da mümkün hale gelmiştir (Özbilen, 1995: 25-30).

Doğada hali hazırda bulunan ve ekonomik olarak değerlendirilmesi mümkün olan tüm varlıklar, doğal kaynaklar kapsamında değerlendirilmektedir. Emeğe benzer bir şekilde doğal kaynakların niteliksel ve niceliksel durumları büyümenin gerçekleşmesinde belirleyici olmaktadır. Söz konusu doğal kaynaklar; değerli madenler ve metaller, okyanuslar, denizler, fosil yakıtlar vb. olarak sıralanabilmektedir (Yavilioğlu, 2002: 65).

Emek, nüfus, teknoloji, doğal kaynaklar ve sermaye gibi, büyümenin gerçekleşmesinde etkili olan makroekonomik faktörler kadar, büyüme ve

kalkınmanın gerçekleşmesinde ya da gerçekleşmesine katkı sağlanması noktasında etkili olan çeşitli koşullar bulunmaktadır. Bunlar içerisinde; firmaların üretim süreçlerindeki etkinlikleri ile ilişkili olarak verimlilik artışları, fiziksel sermaye ile birlikte beşeri sermayenin gelişiminde de etkili olan sosyal koşullar, devlet otoritesi tarafından geliştirilen ve hayata geçirilen politikalar ve bu politikalar doğrultusunda ortaya çıkan vergilendirme yöntemleri ve kamu harcamaları bu koşullar içerisinde yer almaktadır. Bunlara ek olarak küreselleşmenin de etkisi ile ortaya çıkan AR-GE çalışmaları ve yaşanan pazar rekabeti de yatırımların etkinliğinin artmasına paralel olarak büyümede etkili olan kavramlar arasında yer almaktadır (Akıncı & Yılmaz, 2014: 56-66). Netice itibarıyla büyümenin gerçekleşmesinde temellerinde mikro unsurların yer aldığı makro olguların etkileşimi ön plana çıkmaktadır.

3.2 Ekonomik Kalkınmanın Finansmanı

Gelişimini tam olarak sağlayamamış ve gelişim süreci devam etmekte olan ülkelerin sorunlarının başında kalkınma süreçlerinin finanse edilmesi yer almaktadır. Öyle ki, az gelişmiş ülkeler yapısal olarak incelendiğinde piyasalarının ve üretim süreçlerinin yeterince etkin olmadığı, bu duruma paralel olarak ise kişi başına gelirin düşük olduğu görülmektedir. Bu durumun sonucu olarak ise sermaye birikimi kalkınmayı tetikleyecek seviyeye ulaşamamaktadır. Bunlarla birlikte, teknolojiye yaşanan gelişmeler, çalışanların belirli eğitim programlarına yönlendirilmesi, mevcut kültürel, siyasi, dini, ekonomik çevre de kalkınma üzerinde etkili olmaktadır. Kalkınma süreci içerisinde üzerinde durulması gereken temel konu ise, faydalanılacak olan finansman kaynaklarının enflasyona neden olmayacak bir yapıya sahip olması gerekliliğidir. Bu sorunla özellikle gelişmekte olan ülkelerde sıklıkla karşılaşılmaktadır (İsmayılov, 2007: 45-48). Bu ülkelerde kişi başına düşen gelirden artış sağlanması adına mutlak suretle ekonomik büyümenin hedeflenmesi gerekmektedir.

Ülkelerin kalkınma hızlarının farklı olmasının arka planında yatan birçok unsur bulunmaktadır. Bu unsurların bazılarının; doğal kaynaklar, ülkede faaliyet gösteren girişimlerin sayıları, belirli bir seviyeye gelmiş yöneticilerin ve çalışanların varlığı, döviz varlıkları ve sermaye olarak sıralanabilmektedir. Ekonomide istenilen

düzeide bir kalkınmanın sağlanabilmesi adına söz konusu faktörlerin yeterli düzeide var olması gerekmektedir. Öyle ki, GOÜ'ler tarafından tarihsel süreç içerisinde, değişkenlik göstermekte olan rejimler ve ekonomik yapılar üzerinden kalkınma politikaları geliştirilmektedir (Saray & Ozan, 2010: 22-30). Bu alanda karşılaşılmakta olan başlıca sorunlar ise; sermaye yetersizliği, tasarruf açığı ve döviz açığı olarak sıralanabilmektedir.

- **Sermaye Yetersizliği:** Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin birçoğunun kalkınma sürecinde karşılaştıkları sorunların ortak noktasında sosyo-ekonomik engellerle karşılaşılması yer almaktadır. Burada üzerinde durulması ve çözüme kavuşturulması gereken temel sorun ise sermaye yetersizliğidir. Kalkınma süreçlerinin etkili ve sürdürülebilir bir şekilde yürütülebilmesi adına sermayenin yeterli olması gerekmektedir. Kalkınma sürecinin süreklilik arz etmesi için ise ilk olarak ekonomik kalkınmanın sağlanması gerekmektedir. Durum az gelişmiş ülkeler özelinde değerlendirildiğinde de ülke sınırları dışından kaynaklanan destekler ve doğrudan ülkeye giriş yapan yabancı sermaye, mevcut durumda ortaya çıkan döviz ve tasarruf açıklarının giderilmesi açısından önem arz etmektedir (Solmaz, 2008; Özsoy, 2012: 31). Yapısal olarak incelendiğinde ise ekonomik krizlerin temelinde yatan faktörlerin sosyal ve beşeri sermaye yetersizliği olduğunu ifade etmek mümkündür (Karaman, 2007: 71).
- **Tasarruf Açığı:** Ülke sınırları içerisinde elde edilen gelirlerin ne kadarlık bir kısmının tüketime ayrıldığı, benzer bir şekilde ne kadarının tasarrufa sevk edildiği, söz konusu tasarrufların mevcut yatırımları ne oranda karşıladığı ve ekonomide genel denge durumunun vaziyeti tasarruf açığı kavramı üzerinden aktarılabilmektedir. Özellikle tasarruf açığının var olduğu durumda, söz konusu açığın ne kadarlık bir kısmının yabancı sermayeden karşılandığı ekonomik denge açısından önem arz etmektedir (Uzunoğlu, vd., 1995: 64). Ülke içerisinde gerçekleştirilen tasarruflar neticesinde ortaya çıkan sermaye birikimi, ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde oldukça etkili olmaktadır. Zira tasarruf oranlarının düşük olduğu bir ekonomik yapı içerisinde büyüme ve kalkınma süreçlerinin etkin olabilmesi oldukça güçtür (Şimşek, 1995: 25).

Türkiye örneğinden hareket edildiğinde, özellikle 1980'li yıllara gelindiğinde ekonominin giderek dışa açılmasının bir sonucu olarak yabancı sermaye bağımlılığı gittikçe artmaya başlamış, bu durumun etkileri özellikle 2005 sonrasında güçlü bir şekilde hissedilmeye başlamıştır. Süreç içerisinde tasarruf oranlarının düşüş eğiliminde olmasının bir sonucu olarak büyüme ve kalkınma aşamasında tıkanmalar baş göstermeye başlamıştır (Çolak & Öztürkler, 2012: 16).

- **Döviz Açığı:** Yeteri kadar ihracat yapamayan ülkeler bu durumun bir sonucu olarak yeterli döviz girdisi elde edememektedir. Bu durum, yurt içi tasarrufların etkili bir şekilde kullanılması noktasında da engel teşkil etmektedir. Öyle ki, yatırım süreçlerinin işleyebilmesi aşamasında ara malların yurt içinden tedarik edilmesi halinde tasarruflara gereksinim duyulmakta iken, yurtdışından tedarik edilmesi gereken tüm unsurlar için döviz gereksinimi ortaya çıkmaktadır (Egeli, 2003: 64-65). Kalkınma süreci içerisinde yer alan ülkelerin birçoğu, ekonomik açıdan gelişim göstermek adına ihtiyaç duyduğu malları ihracat yolu ile elde etmektedir. Böylece yeterli ihracatın gerçekleşmemesi halinde finansman gereksiniminin karşılanması noktasında yabancı kaynaklara yönelme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda ihracat üzerinden döviz girdisi elde edebilmek, ülke ekonomisinin kaynak gereksinimine karşılık verdiği gibi döviz açığının kapatılmasına da katkı sağlamaktadır (Türkay, 2013:253-263).

3.2.1 Kalkınmada Kullanılan İç Finansman Kaynakları

Etkin bir kalkınma süreci içerisinde kullanılacak iç kaynaklar esasları doğrultusunda iki temel grup içerisinde değerlendirilebilmektedir. Bu gruplar; tasarruflar ile enflasyonist finansman olarak adlandırılmaktadır. Bu grupta yer alan tasarrufların kapsamında ise; gönüllü olarak gerçekleştirilen tasarruflar ve vergiler gibi zorunlu olan tasarruflar yer almaktadır. Yine bunlar içerisinde gönüllü tasarruflar ise; devlet tarafından gerçekleştirilen tasarruflar ve özel tasarruflar olarak ayrılabilir. Bireysel ve kurumsal tasarruflar ise özel tasarrufları oluşturmaktadır.

- **Gönüllü Tasarruflar:** Kalkınma süreçlerinin finansmanı alanında mevcut kaynakların etkin bir şekilde kullanılması kadar, etkin kullanmak üzere hangi kaynakların tercih edileceği de oldukça önemlidir. Bu kaynaklar içerisinde gönüllü tasarruflar, oldukça sağlam ve güvenilir kaynaklar olarak değerlendirilmektedir (Berber, 2006: 367-368). Söz konusu gönüllü tasarrufların yapılabilmesi ve mevcut tasarruf değerlerinin üzerine çıkılabilmesi özellikle az gelişmiş ülkelerde oldukça zorlu süreçlerdir. Bu sürecin zorlu olmasının bir diğer nedeni ise gelir dağılımının adil olmayışı olarak gösterilmekte. Bu durumda geniş kitlelerin tasarruf edebilmesi oldukça güç bir hale gelmektedir. Tasarruf etkinliğinin sağlanması amacı ile farklı modeller ön plana çıkmakta, finansal kurumların niteliksel ve niceliksel olarak geliştirilmesi fikri ise bu alanda öne çıkmaktadır. Bu fikre paralel olarak devlet tarafından özellikle ticari bankaların gelişmesi adına bir takım yasal düzenlemelerin yapılması gerektiği öne sürülmektedir (Han & Kaya, 2013:72-73).
- **Zorunlu Tasarruflar:** Kalkınma süreçlerinin finanse edilmesi aşamasında kullanılmakta olan bir diğer kaynak grubu ise içeriğinde vergilerin yer aldığı zorunlu tasarruflardır. Devlet, mevcut gücünden yola çıkarak kamu harcamalarının finansmanının sağlanması amacı ile hem gerçek hem de tüzel kişilerden vergi tahsilatı yapmaktadır. Tahsil edilen verilerin zorunlu tasarruflar kapsamında değerlendirilmesinin temel nedeni hukuksal bir dayanağının olmasıdır. Hukuki cebir olarak da ifade edilen bu durum; yasaların emrettiği eylemlerin aksinde tutum sergileyenlerin çeşitli cezalara maruz kalmasının meşrutiyetini aktarmaktadır. Bu durumda vergi ödemekten kaçınan bireyler bu kararları sonrasında yasalar doğrultusunda ceza alacaklarının bilincindedirler ya da hukuk karşısında bilincinde oldukları kabul edilmektedir. Vergilendirme süreçlerinde özellikle az gelişmiş ülkelerde kalkınmanın öncelikli konu olduğunun farkında olarak hareket edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle verimli vergilendirme süreçleri adına etkili bir vergi sisteminin geliştirilmesi gerekmektedir (Berber, 2006: 374). Bu alanda çalışmalar yapmakta olan Rabushka (1987); kalkınmada etkin bir

katkı sağlayacak vergi sisteminin geliştirilebilmesi adına beş temel koşulun üzerinde durulması gerektiği ifade edilmektedir. İlk olarak toplanan vergilerin toplumun gereksinimlerine karşılık verecek yeterliliğe sahip olması gerekmektedir. İkinci koşulda ise; vergilerin maliyet ve fiyat yapıları, yatırım kararları ve iş gücünün arz edilmesi noktasında etkisinin düşük olması gerekmektedir. Bu koşulun gerçekleşmesi adına kullanılan vergi tarifesinin tek oranlı olması ve yalnızca düşük gelir gruplarında düşük vergi oranlarının kullanılması ile bu grupta yer alanların vergilerden çok fazla etkilenmemesinin sağlanması gerekmektedir. Üçüncü koşul ise; ekonomide yaşanan gelişmelerin titizlikle incelenerek vergi sistemlerinin revize edilmesi gerekliliğini içermektedir. Dördüncü koşul kapsamında; hem dolaylı hem de dolaysız vergilerin yapısal olarak basit, ucuz ve vergi kaçırmaya sevk etmeyecek şekilde olması gerekmektedir. Beşinci koşul doğrultusunda ise; vergilendirmenin amaçları içerisinde mali olmayan unsurların yer almasının önüne geçilmesi ve bu amaçla kamu harcamalarının kullanılması gerektiği üzerinde durulmaktadır (Şen vd., 2004: 210-211).

3.2.2 Finansman Kaynağı Olarak Enflasyon

Az gelişmiş ülkelerin ekonomik yapıları içerisinde sermayenin yetersiz olması nedeni ile yatırımların finansmanında emisyonların kullanılması, enflasyonist bir baskının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Lewis, bu konu ile ilgili olarak; ülke ekonomisinde yıllık %2'lik bir artış sağlanmakta ise, para arzında ise milli gelirin yaklaşık olarak %1'i oranında bir artış sağlanabiliyorsa, enflasyonist bir baskı olmaksızın yatırımların finanse edilebileceğini ifade etmektedir. Emisyonlar üzerinden yatırımların finanse edilmesi sürecinde mutlaka yatırımlar arasında belirli ayrımların yapılması gerekmektedir. Öyle ki, kısa bir zaman dilimi içerisinde başlanacak ve akabinde hızlı bir şekilde bitirilebilecek yatırımların finansmanında emisyonların sermaye birikimine katkı sağlaması mümkündür. Aksi durumunda, enflasyonist baskıların ortaya çıkmasına neden olmamak adına finansman alanında emisyonlardan kaçınmak gerekmektedir (Karaca, 2003:247-248).

Bu alanda tartışılan bir diğer konu ise, özellikle uzun dönemde enflasyonun

bir finansman aracı olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceği ile ilgilidir. Bu alanda fikirlerini öne süren isimler arasında yer alan James Tobin (1965); kalkınmanın finansmanında enflasyondan yararlanabileceğini öne sürmektedir. Bu düşünceleri literatüre ‘‘Tobin Etkisi’’ (Tobin Effect) olarak girmiş ve bu doğrultuda; enflasyon ile ortaya çıkan iktisadi aktörlerin, reel para balanslarında düşüöşlere ve bu duruma bağılı tasarruf artışlarına neden olacağı savunulmuş, ortaya çıkan tasarruf etkisinin ise sermaye birikimine katkı sağlayacağı ifade edilmiştir. Söz konusu denklemin varlığı gelişmiş ekonomiler üzerinde değerlendirildiğinde ise, enflasyon ortamında tasarruflardan ziyade tüketimin hareketlendiğı görölmektedir (Şen, vd., 2004: 217). Sermaye birikimi üzerinde ise enflasyonun dolaylı bir etkisi bulunmaktadır. Bu alanda klasik bir ayırım yapılması halinde; Azgelişmiş olan ölkelerin, açık bütçe ya da kredi enflasyonu ile birlikte hem ihracat hem de ithalattan kaynaklı değışim süreçlerinden yoğun bir şekilde etkilenmektedir.

Kalkınma süreçleri finansman araçlarının tercih edilmesi esnasında enflasyonun titizlikle değerlendirilmesi gerekmektedir. Artan oranın var olduğı durumda genel artışın da süreç içerisinde artarak devam etmesi halinde enflasyonun kronikleşmesi ile karşılaşılabilir. Enflasyonun talebe bağılı olarak ortaya çıkması zaman içerisinde maliyet enflasyonunun ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu durum enflasyonla mücadele sürecinin çok daha karmaşık bir yapıya bürünmesine neden olabilmektedir. Bu durum aynı zamanda kalkınmanın finansmanı sürecinde kullanılan alternatif araçların maliyetlerinin çok daha yüksek olabileceğine işaret etmektedir.

3.2.3 Dış Finansman Kaynakları

Bir ölkenin ekonomik yapısı ve söz konusu ölkenin gelişmişlik seviyesi üzerinde belirleyici olan temel unsur faktör donanımlarıdır. Farklı faktörler üzerinde belirleyici olma özelliğine sahip değışkenler bulunmaktadır. Emeğın değışim sürecinde ücretler, malların hem ölk sınırları içerisinde hem de dışarısında girdiğı değışim süreçlerinde fiyatları, sermayenin değışim sürecinde ise faiz ön plana çıkmaktadır. Ölkelerin emek ve sermayelerinin donanımsal yoğunluk farkları yine ölkeler arasında ücret ve faiz farklarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Söz

konusu girdilerin fiyatları emek ve sermaye açısından zengin olan ülkelerde daha düşük olmaktadır. Girdilerin kıt olması durumunda ise fiyatlar yüksek olmaktadır. Bu durum söz konusu faktörlerin bol olduğu ülkelere az olduğu ülkelere doğru bir akışın ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Jepkins, 1987: 18). Yabancı kaynaklar incelenirken üç ana başlık içerisinde değerlendirilmektedir. Söz konusu alt başlıkları; yabancı özel sermaye, dış borçlar ve dışarıdan gelen hibeler ve yardımlar olarak sıralanmaktadır. Söz konusu maddeler, çalışmanın devamında detayları ile aktarılmaktadır (Savaş, 1986: 96-103).

- **Yabancı Özel Sermaye:** Kalkınma süreçlerinin finanse edilmesinde yabancı özel sermayenin öne çıktığı farklı hususlar bulunmaktadır. Yabancı özel sermaye, özellikle az gelişmiş ülkelerin ekonomik yapısı içerisinde tasarruflara ek bir kaynak olma özelliği taşıması nedeni ile önem arz etmektedir. Öyle ki, söz konusu kaynakların doğru yerlere aktarılması sağlandığında ülke içerisinde tasarrufların yetersizliğinden kaynaklanan finansman sorunlarının çözümünde alternatif bir katkı olarak kullanılabilir. Yatırımların finansmanın da ek bir katkı unsuru olmasının haricinde, özellikle az gelişmiş ülkelerin kalkınma süreçlerinden yaşanan tıkanmaların giderilmesinde de oldukça etkili olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde de benzer bir şekilde kalkınma sürecinde yeterli olacak tasarrufların var olmaması durumunda dış tasarruflar oldukça etkili olabilmektedir. Ancak daha öncede ifade edildiği üzere söz konusu kaynakların yatırımlar için gereksinim duyulan finansmanın sağlanması adına yönlendirilmesi gerekmektedir. Söz konusu kaynaklardan elde edilen bir diğer fayda ise dış ticaret ve bilanço açıklarının azaltılması sürecinde ortaya çıkmaktadır. Söz konusu sermayenin çoğu zaman beraberinde modern teknolojileri de getirmesi ayrı bir avantaj olarak değerlendirilmektedir (Şener, 2008). Öyle ki, ülke sınırlarına giriş yapan yabancı sermayenin etkin bir şekilde işlemesi modern teknolojinin varlığı ile mümkün olmaktadır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak teknolojiye yaşanan gelişim süreci ile birlikte verimlilik artışları da yaşanmaktadır (Taban ve Kar, 2008: 254).

- **Dış Borçlar:** Ulusal firmaların ya da devlet yönetiminin döviz üzerinden

borçlanması dış borçları meydana getirmektedir. Söz konusu borçlanma modeli aynı zamanda miktar olarak da en çok öne çıkan dış finansman araçlarını ortaya çıkarmaktadır. II. Dünya Savaşı sonrasında özellikle gelişmiş olan ülkelerde yatırımların finansmanında dış borçlanma oldukça önemli bir finansman aracı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Zira, gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde yatırımların finanse edilmesinde tasarruflar yeterli seviyede bulunmaktadır. Aynı ülkelerin ihracat açısından da yeteri kadar gelişmiş olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Söz konusu borçlanmanın öne çıkan iki farklı katma değeri bulunmaktadır. Bunlar; gereksinim duyulan ithalatın sağlanmasında ödeme sürecinde kullanılacak olan dövizin sağlanması ve know-how sistemi doğrultusunda mal temini için döviz gereksinimi karşılanırken entelektüel sermayenin de ülkeye giriş yapmasının sağlanmasıdır (Yereli & Gerşil, 2005: 17-29). Söz konusu dış borçlanmanın ortaya çıkmasında öne çıkan birçok unsur bulunmaktadır. Bunlar; Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlar olabildiği gibi ihracat ve ithalat bankaları gibi bağımsız kuruluşlarda olabilmektedir. Kalkınma süreci içerisinde söz konusu dış borçlanmanın etkili olabilmesi adına mutlak suretle yatırımların finansmanına sevk edilmesi gerekmektedir. Özellikle kalkınma süreçlerinin başlangıç aşamasında dış borçlara fazlası ile gereksinim duyulmaktadır. Söz konusu borçlanma üzerinden etkinlik sağlayabilmek adına özellikle uzun vadede dış borçlanma gereksinimlerinin azaltılması gerekmektedir (Savaş, 1986: 101-103).

- **Hibe ve Yardımlar:** Uluslararası sistem içerisinde ekonomik anlamda dayanışmanın sağlanması fikri ile hareket eden özellikle gelişmiş ülkeler tarafından gelişmekte olan ülkelere ya da gelişmemiş ülkelere çeşitli yardımlar yapılmaktadır. Söz konusu yardımlar, yönlendirildikleri ülkelerin kalkınma süreçlerinde yeterli etkiyi yaratmıyorsa, bu durumun temel nedeni söz konusu ülkelerin doğru bir kalkınma planlarının ve stratejilerinin olmamasıdır (Kaynak, 2005). Özellikle mevcut ekonomik durumları itibari ile yabancı sermayeyi ülkelerine çekmekte sorunlar yaşayan ülkelerin kalkınma süreçlerinde gerçekleştirecekleri yatırımların finanse edilmesi aşamasında söz

konusu yardımlar ya da hibeler oldukça önemli bir yere sahiptir. Bunlara ek olarak yardımlar, cari işlemlerde ya da sermaye hesaplarında ortaya çıkan açıkların kapatılmasında da etkili olmaktadır. Yardım almakta olan ülkeler, söz konusu yardımları doğru kullanarak döviz ve tasarruf yetersizliklerinin önüne geçebilmesi durumunda çok daha hızlı bir kalkınma sürecine sahip olabilmektedir (Seyidoğlu, 1994: 121).

Bu durumun tarihsel süreç içerisinde en önemli örneklerine II. Dünya Savaşı sonrasında rastlanılmaktadır. Savaş sonrasında yeniden kalkınma adına girişimlerde bulunan Avrupa ülkelerine, ABD tarafından dış tasarrufların önemli bir unsuru olarak değerlendirilen yardımlar yapılmış, hibeler verilmiş, fazla olan tarım ürünleri ve askeri malzemeler karşılıksız olarak paylaşılmıştır. Süreç içerisinde yardım politikalarında değişimler yaşanmaya başlamış ve söz konusu yardımlar belirli bir projede kullanılması ya da kendisi ile ticaret yapılması koşulu ile verilmeye başlanmıştır. Bu durumda söz konusu yardımların şartlı yardım olarak ifade edilebilmesi mümkündür. Ancak, özellikle az gelişmiş bir ülkeye şartsız olarak verilmekte olan yardımlar dış tasarruf açıklarının kapatılması noktasında oldukça etkili olmaktadır. Süreç içerisinde doğrudan yardımlardan ziyade, yardım yapılacak ülkenin ihracatının geliştirilmesi maksadı ile çeşitli ayrıcalıkların tanınması ve kolaylıkların sunulması önem arz etmektedir. Bu durumda söz konusu ülkeler hem ihracat üzerinden döviz gereksinimlerini karşılayacak hem de kalkınma süreçlerinde önemli bir gelişim gösterebilecektir (Han & Kaya, 2013:75).

3.3 Ekonomik Kalkınma Teorileri

Oldukça kompleks bir yapı olarak karşılaşılmakta olan, kalkınma süreçlerinde ortaya çıkan sorunlara dair birçok teori geliştirilmekte, anlatımlar yapılmakta, deliller öne sürülmekte ve iddialar ortaya atılmaktadır. Süreç içerisinde özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında özellikle gelişmemiş ya da az gelişmiş ülkelerde sermayenin maddileşmesi süreci ortaya çıktığında özellikle güçlü sanayi ülkelerinde yaşamakta olan iktisatçılar doğru reaksiyonu gösterecek konumlanmayı sağlayamamışlardır. Bu dönemde ortaya çıkan kalkınma teorileri ise literatürde temel iki başlık altında toplanmıştır. Bunlar; geleneksel ve yeni kalkınma teorileridir.

3.3.1 Geleneksel Kalkınma Teorileri

Ekonomik özelliklerine ek olarak içeriklerinde politik, sosyolojik ve kültürel unsurlarında yer alması, kalkınma teorilerinin temel özellikleri olarak ifade edilmektedir. Geleneksel kalkınma teorilerinde ana sorun olarak; mevcut kaynakların tahsis edilmesi aşamasında, rasyonel olarak hangi tercihlerin ortaya çıkacağı üzerinde durulmaktadır (Han & Kaya, 2013).

- **Dengeli Kalkınma:** Bu kavram ilk olarak 1943 senesinde bir strateji olarak P. Rosenstein-Rodan tarafından ‘‘Doğu ve Güneydoğu Avrupa’nın Sanayileşme sorunları’’ makalesinde kullanılmıştır. Söz konusu makalede Rodan tarafından özellikle birçok bileşeni olan endüstri süreçlerinin planlamasını içeriğinde barındıran detaylı bir şekilde planlanmış sanayileşme süreçlerinin gereksinimi üzerinde durulmuş ve buradan hareketle dengeli bir kalkınma modeli ortaya koyulmuştur (İşgüden, 1995: 141-142). Bu modelin odak noktasında yer alan temel durum, kalkınma sürecinde yer alması gereken sektörlerin eş zamanlı ve dengeli bir şekilde büyümelerini sağlamak ve sürdürülebilir bir istihdam gelişimi sağlamak adına arz paralel bir talep artışının ortaya çıkmasının sağlanmasıdır. Dengeli kalkınma sürecine dair; Lewis, Rodan, Nurkse ve Myrdal’ın yaklaşımları oldukça önem arz etmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise dengeli büyüme ve kalkınma kavramlarının birbirinden farklı anlamlara sahip olmasıdır. Harrod ve Domar, söz konusu modelin özellikle gelişmiş ülkelerde geçerli olduğu görüşü savunulmakta ve tam istihdam şartlarının devamlılık arz etmesi adına toplam talep ve toplam arz eşit bir oranda birlikte hareket etmesi gerektiği öne sürülmektedir. Dengeli kalkınma ile anlatılma istenen ise, ülke ekonomisinin tüm unsurlarının eş zamanlı ve birliktelik içerisinde geliştirilmesinin sağlanmasıdır (İsmayilov, 2007: 66).

- **Dengesiz Kalkınma Yaklaşımı:** Hirschman, ekonomik yapıların genellikle eksik istihdam konumunda dengeye geldiklerinin Keynesyen ekonomi tarafından açıklanması ile, gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkelere dair algıların farklılaşmaya başladığını öne sürmüştür (Hirschman, 1996: 6). Bu

yaklaşım doğrultusunda az gelişmiş ülkelerde var olan sektörlerle yönelik yatırımların eş zamanlı bir şekilde gerçekleştirilmesi ile kalkınma sürecinde atak yapılacağı fikri, az gelişmiş ülkeler ve gelişmiş ülkeler arasında yapısal farklılıkların olduğu gerekçesi ile kabul edilmemektedir. Bu reddedişin arkasında yatan temel neden ise, mevcut sektörlerin tamamına eş zamanlı olarak yatırım yapılması adına hem yeterli miktarda sermaye birikiminin var olmasına ihtiyaç duyulması hem de bu alanda yeterli yönetici sayısına ulaşma gerekliliği olmasına karşılık az gelişmiş ülkelerin bu şartlara sahip olmamasıdır. Hirschman bu durumda, kalkınmayı tetikleyecek, özellikle birbiri ile güçlü bağlantıları olan sektörlerin üzerinde durulmasının çok daha yararlı olacağını öne sürmektedir (Dülgeroğlu, 2000: 44). Sanayileşme sürecinde stratejik olarak sektörlerin seçimi aşamasında ise Hirschman tarafından girdi-çıktı analizinden yararlanılmıştır. Burada önerilen strateji ise; az gelişmiş ülkelerde yapısal bağımlılığın güçlü olmaması sebebi ile ‘‘sübvansiyon’’, ‘‘koruma’’ uygulamaları üzerinden yapısal olarak çok daha güçlü ithal ikame sanayilerde gelişimin sağlanması adına gerekli adımların atılmasıdır (Kazgan, 2000: 282). Söz konusu sektörlerin belirlenmesi aşamasında yararlanılan girdi-çıktı analizlerinde kullanılan ‘‘sektörler arası ileri ve bağlantı’’ katsayıları üzerinden hareket edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Söz konusu katsayı, belirlenen bir sektörün diğer sektörlerle satmış olduğu ara malların tamamının toplam taleple oranlanması ile elde edilmektedir. Geri bağlantı katsayısı ise, belirlenen sektörün diğer sektörlerden almış olduğu ara malların tamamının toplam üretim rakamlarına oranlanması ile elde edilmektedir. Bu yaklaşım doğrultusunda sektörler arası bağlantıların güçlü olduğu alanlara odaklanılmasının diğer sektörleri de tetikleyeceği fikri ön plana çıkmaktadır (Ercan, 2002: 129-138).

3.3.2 Yeni Kalkınma Teorileri

Yeni kalkınma teorileri kapsamında yer alan kuramlar ise; temel ihtiyaçlar kuramı, Neo-Klasik kalkınma kuramı ve insani sürdürülebilir kalkınma kuramı olarak üç temel alt başlık üzerinden değerlendirilmektedir.

- **Temel İhtiyaçlar Kuramı:** 1970'lere gelindiğinde ekonomik açıdan yoksulluğun gittikçe şiddetlenmesi, adil olmayan bir ekonomik yapının ortaya çıkması doğrultusunda ekonomik kalkınma süreçlerinin tekrar tanımlanması gereksinimi ortaya çıkmıştır. Bu dönemin öne çıkan iktisadi söylemi olan, "büyüme yeniden bölüşüm" ifadesi de söz konusu gereksinimleri desteklemektedir. İnsanların gereksinimlerinin bir kısmının karşılanamaması durumunu ifade eden yoklun halinin az da olsa var olması durumunda "mutlak az gelişmişlik" halinin var olduğu kabulünden yola çıkılmaktadır (Ataay, 2007: 163-172).
- **Neo-Klasik Kalkınma Kuramı:** Bu teorinin temelinde yatan düşünce, düşük gelir seviyesine sahip ülkelerin yüksek gelir seviyesine sahip ülkelere çok daha fazla büyüyeceğidir. Bu kuram çerçevesinde çalışmalarını yürütmekte olan iktisatçılar, bölgeler arasında var olan dengesiz durumların, malların ya da üretim faktörlerinin fiyatlarından anlaşılabilmesine öne sürmektedirler. Bu durumda, üretim faktörlerinin ve malların fiyatlarının düşük olduğu bölgelerden yüksek olan bölgelere doğru hareket edeceği varsayımından yola çıkarak, söz konusu akımın süreç içerisinde bölgeler arasındaki ekonomik eşitsizliği sonlandıracağı öne sürülmektedir. Öyle ki, neo-klasiklere göre faktör fiyatlarının bölgeler arasında eşit olması, gelir seviyelerinin de eşit olmasını sağlayacaktır (Alagöz, 2004:3-5). Piyasa içerisinde var olan mevcut aktörlerin tam rekabet ortamı içerisinde olduğu, tam esneklik halinin aktif olduğu ve faktörlerin fiyatlarının marjinal verimliliği yansıtması varsayımından yola çıkan neo-klasik iktisatçılar bu durumda dengenin kararlı bir şekilde kendiliğinden oluşacağını vurgulamaktadır. Bu durumda bölgelerin arasında ortaya çıkan farklılıkların ortadan kaldırılması adına, emeğin marjinal verimliliğinin düşük olduğu alanlardan yüksek olduğu alanlara doğru sevk edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar (Romer, 1994:3-21).
- **İnsani Sürdürülebilir Kalkınma Kuramı:** İçerisinde yer alınan dönem ve gelecekte yaşanacak dönem adına elde edilmesi gereken ekonomik, sosyal ve

çevresel refah haline sürdürülebilir kalkınma ifadesinde yola çıkarak ulaşılmaktadır. Bu durumda kavramın içeriğinde yer alan temel durum, ekonomik kalkınma süreçleri içerisinde çevresel değerlerinde muhafaza edilmesidir. Bu kavramın tanımlanması ilk kez, Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu tanımlama yayınlanması 1987 senesinde gerçekleşen Ortak Geleceğimiz Raporu'nda yer almaktadır. Bu raporda kavram şu şekilde tanımlanmıştır: ‘‘Günümüzde varlığını sürdürmekte olan neslin ihtiyaçlarını karşılayabilmesinde, gelecek nesillerin gereksinimlerini karşılayabilme fırsatlarının ortadan kalkmasına neden olmayacak bir kalkınma sürecidir’’. Bu doğrultuda kavramın temel anlayışı, günümüz ve gelecek nesiller arasında adil bir kaynak paylaşımının sağlanmasına dayanmaktadır. Öte yandan, var olan kaynakların tamamının geliştirilmesi ve korunması gerektiği fikri ön plana çıkmaktadır (Bayraktutan & Uçak, 2011: 25-26). Sonuç olarak savunulmakta olan ana fikir; ülke sınırları içerisinde adil olmayan durumların bertaraf edilmesi ve insanlığın genelinde eşit ve adil bir geliş dağılımının sağlanmasıdır.

4. KAVRAMSAL VE KURAMSAL OLARAK SERMAYE HAREKETLERİ

4.1 Yabancı Sermaye Tanımı

Gelişim süreçlerinde süreklilik yakalamak isteyen az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin, ekonomik yapılarının temel değerlerini güçlendirmesi ve gelişime yönelik yatırım planlamalarını etkili bir şekilde hayata geçirmesi gerekmektedir. Söz konusu yatırımların gerçekleştirilmesi adına ise belirli bir sermayenin varlığına gereksinim duyulmaktadır. Bu durumda yatırımların finansmanında iç kaynakların yeterli olmaması halinde, yatırımlara kaynak tahsis etmek maksadı ile iç kaynaklar dışında kalan ayakların ülkeye çekilebilmesi adına çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Burada iç kaynaklar dışında kalan kaynaklar genel olarak yabancı sermaye olarak ifade edilmektedir (Demir, 2007:152-153).

Ülkelerin finansman gereksinimlerinin karşılanmasında önem arz etmekte olan yabancı sermayenin ortaya çıkış sürecinde var olan özelliklerden iki tanesi önem arz etmektedir. Bu özelliklerden ilki, yabancı sermayenin çoğu zaman gelişmiş ülkelere doğru hareket etmesidir. Bu durumda ortaya çıkan ikinci önemli özellik ise, söz konusu tek yönlü sermaye akımının temelinde yatan nedenin sermaye girişinin sağlandığı ülkelerdeki hammaddeden yararlanmak istenilmesidir. Bunlara ek olarak yabancı sermayenin giriş yaptığı ülkelerde ekonomik varlıkların tehdit altında olduğuna dair bir algı ortaya çıkmaktadır. Yatırım süreçleri içerisinde yabancı sermayeye karşı dünyanın hemen hemen her yerinde olumsuz reaksiyonların ortaya çıkmasının temel nedenleri sermaye akımının genellikle hammaddelere yönelik olması ve gelişmiş ülkelerin bu yolla gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeleri sömürdüğü düşüncesinin ortaya çıkmasıdır (Arıkan, 2006: 5-7).

Günümüzde yabancı sermayenin durumuna bakıldığında ise, var olan tepkilere karşılık güncelliğini ve etkisini koruduğu görülmektedir. Öyle ki, birçok ülke yatırım kararlarının finansmanını sağlama amacı ile yabancı sermayeyi ülkeye çekmeye çalışmaktadır. Bu çabaların varlığının temel nedeni günümüzde yabancı

sermayenin en önemli finansman araçları içerisinde değerlendirilmesidir. Özellikle günümüzde ekonomik gelişme ve yabancı sermaye arasında oldukça güçlü ilişkilerin var olduğu düşünülmektedir (Şener, 2008:71).

4.2 Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörler

Ekonominin gün geçtikçe küreselleştiği bir ortam içerisinde, gelişmekte olan ya da gelişmiş olan ülkeler, yabancı sermayenin ülkeye giriş yapması adına birtakım girişimlerde bulunmaktadır. Öyle ki söz konusu yabancı sermaye, finansman kaynağı olarak değerlendirilmesinin yanında ülkeye gelişmiş teknolojinin getirilmesi, ihracat olanaklarının artması, yenilikçi yönetim anlayışlarının geliştirilmesi gibi faktörler üzerinden değerlendirilmektedir. Söz konusu olumlu katkıların aksine, gelişmekte olan ülkelerin istikrarı üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmesi de muhtemeldir. Öyle ki yabancı sermayenin yatırımlardan bağımsız olarak kamu borçlarının finansmanında kullanılması durumunda borç stokları artış göstermektedir. Uluslararası sermaye hareketlerinin arka planında yatan temel unsur ise faizdir. Öyle ki sermaye, ülkeler arasındaki faiz farkları üzerinden getiri elde etme amacı ile dolaşıma çıkmaktadır. Bu süreç içerisinde özellikle gelişmekte olan ülkelerin sermaye hareketleri üzerinden yeterli getiri elde edememesinin temel nedeni, küreselleşmenin kazandırdığı yeni özelliklerin var olmasıdır. Bunlara ek olarak, sermaye hareketlerinin para arzındaki genişletme etkisinin önüne geçen farklı faktörler olabilmektedir. Burada öne çıkan gelişmelerin başında cari işlemler açığının genişlemesi yer almaktadır. Ancak sıkı para politikasının uygulandığı ülkelerde sermaye akımı para arzı üzerinde fazla etkili olamamaktadır (Toron, 1999:4-8).

Sermaye hareketinin yönünün belirlenmesinde elde edilecek getiriler kadar, var olan işgücünün nitelikleri, demografik özellikler ve ekonominin genelinde hakim olan politikalar etkili olmaktadır. Öyle ki sermaye hareketi ile birlikte getiri oranlarının artması, sermayenin gittiği ülkede ki hammaddelere erişim kolaylıklarının sağlanması, pazarın genişletilmesi, üretim süreçlerinin daha verimli hale getirilmesi amaçlanmaktadır. Burada ortaya çıkan risk unsurlarının başında ise, gelişmekte olan ülkelere okuma oranının düşük olması nedeni ile ülkeye girecek yabancı sermayenin ne şekilde kullanılacağına dair endişelerin ortaya çıkmasıdır. Bu

durum yabancı yatırımcıların kararları üzerinde de kimi zaman caydırıcı olabilmektedir (Mangir, vd., 2012: 61-87).

4.3 Yabancı Sermaye Çeşitleri

Yabancı sermaye yatırımlarının 3 temel başlık altında değerlendirilmesi mümkündür.

- **Özel Yabancı Sermaye Yatırımları (Portföy Yatırımları):** Ülkede mevcut tahviller ve hisse senetleri gibi sermaye piyasası araçlarına yabancı fon sahipleri tarafından yapılan yatırımlar, portföy yatırımları olarak ifade edilmektedir (Tezcanlı vd., 1994: 8). Söz konusu yatırımların en belirgin özellikleri çok kolay gelebildikleri gibi hızlı bir şekilde ülkeyi terk edebilmeleridir. Bu durum söz konusu yatırımların kalkınma süreçlerine katkı vermesi olasılığı kadar cari işlemler dengesinde bozulmaların ortaya çıkma olasılığına da sahiptir. Ayrıca söz konusu yatırımların olumsuz bir diğer özelliği ise enflasyonist bir baskı ortaya çıkarabilmeleridir (Alp, 2000: 180-184). Ülke sınırları içerisinde çıkarılan tahvil ve hisse senetlerinin fon sahipleri tarafından alım-satım işlemlerine tabi tutulması uluslararası portföy yatırımı olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu işlemlerin farklı ülkeler üzerinden gerçekleştirilmesi ise piyasalar arası portföy yatırımları olarak ifade edilmektedir. Bu yatırım alanında tahvil ya da hisse senedi alımı gerçekleştirilirken firmaların yönetim birimlerinin doğrudan denetlenmesi söz konusu değildir. Uluslararası piyasalardan finansman adına kaynak desteği alınması durumunda dahi, yönetim birimleri yerel yöneticilerin kontrolünde kalmaya devam etmektedir. Bu süreç içerisinde yabancı sermaye yatırımlarında ortaya çıkan faydaların başında yabancı sermaye ile birlikte teknoloji ve üretim alanında yeniliklerin de kazanılabiliyor olmasıdır. Ancak Portföy yatırımlarında böylesine olumlu kazanımlarla karşılaşılmamaktadır. Söz konusu yatırımlar gerçek kişiler tarafından yapılabilmektedir. Doğrudan yapılan uluslararası yatırımların sahipleri ise çoğu zaman çok uluslu şirketler olmaktadır (Seyitoğlu, 1994: 711-712).

- **Resmi Yabancı Sermaye Yatırımları (RYSY):** Kuruluşunda Dünya Bankası, Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS), Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün yer aldığı Dış Borç İstatistikleri Çalışma Grubu tarafından yapılan tanım doğrultusunda resmi dış borçlar; belli bir zaman dilimi içerisinde belli bir ülkede yaşamakta olanlarla ile söz konusu ülkede yaşamaların birbirlerine bir sözleşme ile bağlandıkları ve ülkede yaşamakta olan belirli yükümlülükler altına girerek (anapara, faiz ödemeler) almış oldukları borçlar olarak ifade edilmektedir (Bilginoğlu & Aysu, 2008). Devletin ya da devlete bağlı kuruluşların reel ya da finansal getiri elde etme arayışı ise dış borçlanmayı ortaya çıkarmaktadır (Adıyaman, 2006). Borç kavramı Ulusoy (2004) tarafından; ödün olarak alınmış olan bir şeyden kaynaklı olarak ortaya çıkan herhangi bir ifa sorumluluğu olarak ifade edilmiştir (Ulusoy, 2004: 1-2). Borçlanma ise; belirlenen bir zaman dilimi içerisinde geri ödemelerin yapılması koşuluna bağlı olarak para ve benzeri değerlerin ödünç olarak alınmasını ifade etmektedir. Devletin çeşitli birimleri tarafından daha önceden belirlenen bir plan doğrultusunda pay ve hak sahiplerine anapara ve faiz ödemeleri gerçekleştirilmesine dair ortaya çıkan yükümlülüklerin tamamı ise devlet borçlanması olarak değerlendirilmektedir. Borçlanma ile ilgili işlemlerin yürütülmesinde Hazine Müsteşarlığı ve Maliye Bakanlığı yetkili kuruluşlar olarak belirlenmiştir (Ulusoy, 2004: 1). Devlet borçlanmaları bir diğer ifade doğrultusunda; geri ödeme zamanında vergilerden yararlanılacağı için, vergi gelirlerinin günümüze iskonto ettirilmesi olarak da ifade edilmesi mümkündür (Ulusoy, 2003: 3).
- **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (DYSY):** İktisat yazınının geneli incelendiğinde birçok tanımlama çalışmasının yapıldığı görülmektedir. Ancak genel kabul gören tanım doğrultusunda Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, özel sermaye yatırımları içerisinde değerlendirilmektedir. Zira bu alanda yapılan tanımlarda genellikle paralellik göstermektedir. Bu durumda DYSY'ye dair önceki dönemlerde yapılmış olan tanımlamaların bilinmesi, söz konusu çalışmanın gidişatına da ışık tutmaktadır. Merkez olarak konumlandığı bölgede üretim süreçlerini yürütmekte olan bir firmanın, üretim

sahasını genişletmek maksadı ile bir başka ülke sınırlarında yeni bir tesis kurması ya da var olan bir tesisi kendi bünyesine katması DYSY kapsamında değerlendirilmektedir (Arıkan, 2006: 8). Üretim tesisleri ile birlikte ülke sınırları dışında mülkiyet hakları mevcut olan toprak, arazi, makine, teçhizat ve işletme gibi unsurlar da aynı kapsamda yer almaktadır (Mecidov, 2004: 9). Bu alanda yapılan genel bir tanım doğrultusunda DYSY, ülkeler arasında belirli bir finansal ve ticari yakınlığın oluşturulması amacı ile ortaya çıkan girişim aşamaları olarak değerlendirilmiştir (Delice, 2005: 173).

Yabancı Sermaye Yatırımları, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) tarafından belirlenen ilkeler doğrultusunda; ülkenin kendi vatandaşları ve kuruluşları üzerinden dış ülkeler arasında karşılıklı olarak sağlanan fayda hali olarak ifade edilmektedir (Erçakar ve Karagöl, 2011: 4-5). Bu alanda yapılan geniş kapsamlı bir diğer tanım doğrultusunda ise DYSY; üretim etkinliklerini yürütmekte olan bir işletmenin mevcut faaliyetlerini ülke sınırları dışına çıkarması ile birlikte sınırların ulaştığı noktalarda üretim süreçlerine yönelik tesislerin kurulması ya da bölgede var olan tesislerin işletme bünyesine kazandırılması olarak ifade edilmektedir (Bostan vd., 2016: 25).

4.4 Sermaye ve Sosyal Sermaye İlişkisi

Üretim süreçlerinde tüm mal ve hizmetlerin ortaya çıkarılması amacı ile faydalanılan faktörlerin tamamı genel olarak sermaye kavramı ile ifade edilmektedir. Bu doğrultuda üzerinde durulmakta olan sermaye çeşitleri arasında en soyut durumda olan sermaye çeşidi ise içeriğinde bireysel ilişkilerin de yer aldığı sosyal sermayedir (Özcan, 2011: 108). Üretim süreçlerinde kullanılmakta olan makineler, hammaddeler ve sürecin geneli adına gereksinim duyulan altyapı çalışmaları ise fiziksel sermaye olarak değerlendirilmektedir. Beşeri sermaye ise; üretim süreçlerinde rol almakta olan bireylerde mevcut bulunan bilgi, deneyim ve yeteneklerin bütünsel bir ifadesidir. Süreç içerisinde sosyal ilişkilerin üretim, kalkınma, büyüme gibi kavramlar üzerinde etkili olduğunun anlaşılması ile birlikte bir sermaye türü olarak sosyal sermaye kavramı da kullanılmaya başlamıştır. Bu durumda sosyal sermayenin içeriğinin genel olarak bireysel ilişkiler çerçevesinde toplumun birlikte üretim

sürecinde etkinlik gösterebilme becerilerinden oluştuğunu ifade etmek mümkündür (Tüysüz, 2011: 23).

Sosyal sermayede uzun vadede fayda sağlayacağı düşüncesi ile çeşitli yatırımlara entegre edilmeye çalışılan ömrü uzun bir varlık olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu sosyal sermaye yatırımlarının süreç içerisinde kullanılması ya da farklı sermayelere dönüştürülmesi mümkündür. Öyle ki, sosyal sermaye yeri geldiğinde farklı kaynaklara alternatif olarak kullanılması ya da söz konusu kaynakların tamamlanmasında kullanılması mümkündür. Beşeri ve fiziki sermaye ile birçok ortak noktasının bulunmasına karşılık, sosyal sermayenin gelişimi ve sürdürülebilirliği açısından sürekli olarak ilgilenilmesi gerekmektedir. Buna ek olarak soyut bir kavram olarak değerlendirilmekte olan sosyal sermayede herhangi bir yıpranma oranı ile de karşılaşmamaktadır (Paşamehmetoğlu, 2010: 4).

Kamusal mallar gibi herkes tarafından yararlanılabilmekte olan sosyal sermaye, fiziki ya da beşeri sermaye gibi kullanılması halinde ise birtakım bakım süreçlerine gereksinim duymaktadır. Gerekli ilginin gösterilmesi halinde sosyal sermayenin etkisi sürdürülebilir hale gelebilmektedir. Bu durumda kullanım açısından sosyal sermaye ile diğer sermaye türleri arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır (Ergin, 2007: 23). Kullanım noktasında diğer sermaye türlerinden ayrıldığı temel konu ise, kullanımın artmasına paralel olarak çok daha etkili ve değerli bir hale gelmesidir. Kavramın içeriğinde ise, bireylerden ziyade bireyler arasında ortaya çıkan ilişki ön plana çıkmaktadır (Paşamehmetoğlu, 2010: 4). Bu durumun doğal bir sonucu olarak sosyal sermayenin gelişimi adına bireylerin tek başına hareket etmelerinin bir anlamı bulunmamaktadır. Bu özelliği sosyal sermayenin gelişiminin çok daha güç olmasına yol açmaktadır. Ancak gelişiminin bu denli zor olmasına karşılık bir defa ortaya çıktığında kolaylıkla yok olması da söz konusu değildir (Eşki, 2009: 76). Beşeri sermaye ile benzer bir şekilde ne denli bir yıpranmanın olduğunu tespit etmekte bir hayli güç olmaktadır (Özcan, 2011: 108).

4.5 Sermayenin Küreselleşmesi

İngiliz iktisatçı W. Foter'ın dünya genelinde kaynakların kullanılması ve dağıtılması ile ilgili olarak 1833 senesinde kaleme almış olduğu makalede

küreselleşme kavramı ilk kez kullanılmıştır. İlerleyen süreç içerisinde ise 4 Nisan 1833 tarihinde kavramla ilgili olarak The Economist dergisinde paylaşım yapılmıştır. 1968 senesine gelindiğinde ise Garrett Hardin tarafından kaleme alınan, kaynak kullanımı ve dağıtımı konulu çalışmada da küreselleşme kavramının üzerinde durulması ile birlikte söz konusu kavram günümüzde çok daha yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Kıvılcım, 2013: 221). Sermayenin rahatlıkla ülkeler arasında dolaşımında olması, kurallara ve kısıtlamalara bağlı olmaksızın hareket etmesi sermayenin küreselleşmesi olarak ifade edilmektedir (Karan, 2013: 47).

II. Dünya savaşı sonrasında dünya ticaret hacminde önemli artışlar meydana gelmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak bu döneme kadar geçerli olan vergiler ve ulaşımda karşılaşılan maliyetler düşürülmüştür (Bayar, 2008: 27). Savaşın bitmesi ile birlikte gelişen süreç küreselleşme lehine bir grafik izlemiştir. Söz konusu küreselleşme süreci yalnızca 1914 senesinde I. Dünya Savaşı sırasında, 1929 senesinde ortaya çıkan Büyük Buhran döneminde ve 1945 senesinde yaşanan II. Dünya Savaşı döneminde kısmi duraklamalar yaşamıştır (Aktan ve Şen, 1999: 10). Söz konusu duraklamaların yaşanmasının temel nedeni, dönemin şartlarına bağlı olarak korumacı politikaların benimsenmesi, ülkelerin iç dinamikleri ile yetinme yolunu tercih etmeye başlaması ve milliyetçilik akımlarının ortaya çıkması olarak sıralanabilmektedir (Bayar, 2008: 26).

1950 ve 1980 sonrasında ise yeniden bir savaş ortamının ortaya çıkmaması adına politik küreselleşmeye paralel olarak ekonomik anlamda da etkili bir küreselleşme süreci yaşanmaya başlamıştır (Bayar, 2008: 27). Süreç içerisinde özellikle 1970'li yıllarda teknolojiye hızlı gelişmelerin yaşanmasının bir sonucu olarak küreselleşme çok daha hızlı etki alanını genişletmeye başlamıştır. Bu gelişmelere paralel olarak internetin gelişimi sonrasında bireyler, özel kuruluşlar ve devletler sürekli etkileşim içerisinde olmaya başlamış ve bu durum küreselleşmenin etkilerinin artmasına neden olmuştur (Aktan & Şen, 1999: 12).

Bilgisayarlar üzerinden oluşturulan Dünya Çapındaki Ağ (World Wide Web) ile birlikte bilgiye her an her yerde ulaşabilmem mümkün hale gelmiştir. Bu durumda uzak mesafelerin kat edilmesine gerek kalmaksızın bireyler ve kurumlar rahatlıkla etkileşimde bulunmaya başlamıştır (Bauman, 2012: 21). Bu durum, sermaye

hareketleri üzerinde de doğrudan etkili olmaya başlamış ve yapısal değişimler ortaya çıkmıştır. Böylece küresel ölçekte toplam sermaye hareketlerinde de değişimler yaşanmaya başlamıştır. Söz konusu sermaye hareketleri kapsamında odak noktasında faiz-kur arbitrajının yer aldığı, spekülasyonlardan kaynaklanan ve ülkeler arasında rahatlıkla hareket edebilen KVSH artışları görülmeye devam etmektedir (İnandım, 2005: 1-2).

Ülkelerin finansal piyasalarının yapısal değişimlerine bakıldığında ise küreselleşme ile birlikte benzer gelişim süreçleri yaşanmamıştır. Ortaya çıkan küreselleşme akımı gelişmekte olan ülkelerin bazıları üzerinde olumlu etkiler yaratmakta iken, bazı ülkeler ise küreselleşmeden oldukça olumsuz etkilenmektedir. Öyle ki, ekonomileri yapısal olarak olumsuz etkilenmekte olan ülkelerin bazılarının geleceklerini dahi tehdit etmeye başlamıştır. Süreç içerisinde yalnızca küreselleşme hadisesine hızlı bir şekilde uyum sağlayan ülkeler ekonomik anlamda sorunlarla karşılaşmamaktadır (Karan, 2013: 48).

Sermaye açısından değerlendirildiğinde ise küreselleşme ile ortaya çıkan olumlu etkiler;

- Teknolojide yaşanan gelişmelere paralel olarak gelir seviyeleri artan bireyler, hastalıklarla, çevrelerinde yaşanan sosyolojik temelli sorunlarla çok daha etkili bir şekilde mücadele edebilmeye başlamaktadır (Batmaz, 2012: 27-54).
- Küreselleşmenin bir sonucu olarak bireylerin yaşam standartları fazlası ile artmaktadır. Öyle ki, bu durumda bireylerin refah seviyesi artış görülmektedir.
- Küreselleşme birlikte insanlar çok daha güçlü etkileşim süreçleri içerisinde yer alabilmekte, bu durumda mekânsal ve zamansal sınırların ötesine geçilmektedir.
- Rekabet şartları küreselleşme ile birlikte artmaktadır. Bu durum üretim süreçlerinin daha verimli hale gelmesine katkı vermektedir. Verimlilik artışları ile beraber ise üretilmekte olan mal ve hizmetlerin kalitesinde artışlar

meydana gelmekte, bu durumda piyasa içerisinde hem yatırımcıların hem de tasarruf sahiplerinin olanakları gelişmektedir (İnsel & Sungur, 2003: 6).

- Küreselleşme ile birlikte coğrafi olarak farklı bir alanda ortaya çıkan bir sonucun dahi, dünyanın birçok yerinde etki yaratması nedeni sorunlar savaşlardan ziyade diyalog yolu ile çözülmeye çalışılmaktadır (Şenses, 2004: 24).
- Ticaret bağlantıları olan ülkelerin sayısında meydana gelen artışlara paralel olarak ekonomide çok daha etkin süreçler ortaya çıkmaktadır.
- Farklı bölgelerde faaliyet göstermekte olan ülkeler arasında dahi önemli işbirlikleri kurulmaya başlamıştır. Söz konusu işbirliği anlayışının gelişmesi ile birlikte sermaye zaman içerisinde uluslararası boyuta taşınmakta. Bu durumda ulusal düzeyde ekonomiler için yabancı kaynaklı sermayeler çok daha önemli bir hale gelmeye başlamaktadır (Eren & Samsunlu, 2003: 72).
- Yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi ile birlikte ülke sınırları içerisinde yatırımlarda artışlar görülmeye başlamaktadır. Buna ek olarak ülke sınırları içerisinde tüketim ve yatırım harcamalarından kaynaklanan dalgalanmaların önüne geçebilmekte mümkün hale gelmektedir (Güneş, 2007: 13).

4.6 Ortadoğu'da Sermaye Hareketleri

1980 öncesinde özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki sermaye hareketlerinin önemli bir unsuru olarak değerlendirilmekte olan banka kredileri, bu tarihten itibaren yerini doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına başlamıştır. 1990 sonrasında ise yabancı sermaye hareketlerinin içeriğinde birtakım değişimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu durumda, borçtan öz sermayeye, resmi kaynaklardan ise özel kaynaklara doğru bir geçiş süreci ortaya çıkmıştır. Borçların kısa vadeli olması nedeni ile ek risklerin ortaya çıkmasına rağmen yeni sermayelerin giriş yapması

yatırım süreçlerinde risk faktörlerinin dağılmasını sağlamaktadır (Ersoy, 2013: 36). Yapılan değerlendirmeler neticesinde net sermaye hareketlerinin temel bileşenleri arasında en çok öne çıkan ve en istikrarlı yapıya sahip olanın doğrudan yabancı sermaye yatırımları olduğu belirlenmiştir.

Sermayenin doğduğu yerlere geri dönmesi ise özellikle 2003 senesi sonrasında gelişmekte olan ülkelerde ortaya yeni kriz süreçlerinin çıkmaması ve bu doğrultuda ekonomik birimlerin istikrar arz etmesi gerçekleşmiştir. Bu dönemde başta gelişmekte olan ülkeler ve kriz yaşamış ülkeler olmak üzere etkili reform süreçlerinin hayata geçirilmesi ile birlikte ekonomik verilerin genelinde olumlu yönde değiştiği görülmektedir. Ancak söz konusu iyileşme sürecinin Ortadoğu ülkelerinde de geçerli olduğunu söylemek ne yazık ki güç olmaktadır. Bu durumun temel nedenleri; bölgenin genelinde oldukça uzun zamandır, savaşların sürmesi, çeşitli krizlerin ve halk ayaklanmalarının başlaması olarak ifade edilebilmektedir. Bu olumsuz tablonun ortadan kaldırılması amacı ile sermaye hareketlerinden etkin bir şekilde yararlanılması gerekmektedir (European Central Bank, 2005: 62).

Var olan sermaye akımlarına yönelik yapılan incelemelerde, söz konusu akımların olumlu sonuçlar vermesinin arka planında yatan temel nedenin küreselleşme olduğu öne sürülmektedir. Öyle ki, küreselleşme süreci yalnızca ekonomi alanında değil, politik, kültürel ve teknolojik anlamda önemli sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Küreselleşme süreci ekonomi alanında değerlendirildiğinde iki alt başlıklar karşılaşılmaktadır. Bunlar; ticari küreselleşme ve üretim süreçlerinin küreselleşmesidir. Söz konusu alanlarda belirli bir etkinliğin sağlanabilmesi adına öncelikle ekonomik verilerin olumlu yönde geliştirilmesi gerekmektedir. Kültürel açıdan değerlendirildiğinde ise genel olarak ulus kimliklerin etkisini kaybettiği, Ortadoğu coğrafyasında ise alt kimliklere doğru bir eğilimin ortaya çıktığı görülmektedir (Esen, 1998). İnternet teknolojilerine uyum sağlama, kitle iletişim araçlarını ve sosyal medya platformlarını etkili bir şekilde kullanılması ile ise teknolojik küreselleşme sürecine adapte olabilmek mümkün olmaktadır.

İran, Irak, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Umman, Suudi Arabistan, Bahreyn gibi petrol kaynakları oldukça zengin olan ülkelerin liberal anlayışın etkisi doğrultusunda batı coğrafyası tarafından organize edilmekte olan büyük ölçekli

yatırımların istenilen seviyede devamlılık arz etmesi uyum sürecinin önemini gözler önüne sermektedir (Ayhan, 2006: 117). Ortadoğu coğrafyasında tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan sermaye hareketlerinin arka planında yatan nedenler ise aşağıdaki gibidir:

- 1945-1972: II. Dünya Savaşı sonrasında zamanla bağımsızlıklarını elde etmeye başlayan Ortadoğu ülkeleri bu dönemde milli ekonomi politikalarını geliştirmeye başlamışlardır. Bu durumda ortaya çıkan toplam gelir içerisinde yerli kaynakların payı zaman içerisinde artmaya başlamıştır. Ancak süreç içerisinde başarısız devlet yönetimlerinin bir sonucu olarak 1957 senesinde ortak bir Arap Pazarı kurulmasına yönelik girişimlerde bulunulmuş ancak bu girişimler yalnızca kağıt üzerinde kalmıştır (Pappe, 2009: 61). Değerlendirilmeye tabi tutulan ve Körfez ülkeleri olarak ifade edilmekte olan; Fas, Tunus, Ürdün'de ise ulusal sektör ile yabancı firmaların birlikte çalışmasına müsaade edilmiştir. 1973 senesine gelindiğinde ise petrol fiyatlarında meydana gelen artışa paralel bir şekilde temelinde petrolün sermaye olarak yer aldığı Arap Bankacılık sisteminde önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Süreç içerisinde devlet yönetimlerinin devralma kararı almasına dek bölgede yabancı bankalar serbest bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Kandil, 2001: 33-34).
- 1974-1991: Dönem içerisinde Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkması ve batı coğrafyasının da etkisi ile millileştirilmiş bir çizgide gelişmekte olan politikalar yerine özelleştirme süreçleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sürecin hızlanmasının nedenleri arasında ise 1930'lu yıllarda petrol sahibi ülkelerin yabancı firmalar ile işbirliği içerisinde olmasıdır. Bu süreç içerisinde geçişin doğru planlanmasının bir sonucu olarak enflasyon oranlarında oldukça önemli artışlar yaşanmıştır (Pappe, 2009: 67). Devam eden süreç ile birlikte 1991 senesine gelindiğinde petrole olan bağımlılık bölgede kuvvetli bir şekilde hissedilmeye başlamıştır. Öyle ki, sanayileşmenin üzerinde yeteri kadar durulmamasının bir sonucu olarak yatırım oranları düşmeye başlamış ve bölgede işsizlik rakamları hızlı bir şekilde artmıştır. Ekonomik yapı içerisinde cari fazlanın ortaya çıkması ve

döviz kurlarının gittikçe değer kazanması ile birlikte petrol dışında kalan mallar rekabet ortamı içerisinde varlığını sürdüremez hale gelmiştir. Bu durumda ekonomik yapı yalnızca doğal kaynaklara bağlı bir hale gelmektedir (Genç ve Sayım, 2011: 151).

Bölgede sermaye hareketlerinin çok daha etkili olabilmesi adına öncelikle dinamik yapıya sahip bir sektöre ve liberal ekonomi politikalarına gereksinim duyulmaktadır. Süreç içerisinde ekonomik yapının gelişimi adına hayata geçirilmesi gereken reformlardan evvel, ekonomide istikrarın da sağlanması amacı ile politik reform süreçlerinin uygulanması gerekmektedir. Zira, Gorbaçov'un da ifade ettiği üzere politik liberalleşme gerçekleşmeden evvel ekonomik liberalleşmenin etkili olabilmesi pek mümkün görülmemektedir. Bölgede sorunların önüne geçilememesinin önemli bir nedeni ise var olan petrol gelirlerinin oldukça büyük ölçekli olmasının hali hazırdaki rejimleri desteklemesidir. Öyle ki, bölgenin küresel petrol tedarikçisi olması zaman zaman dış güçlerin dış politikalarının dahi temelinde yatan unsur olmuştur. Bu durum küresel petrol krizlerinin ortaya çıkması riskini beraberinde getirmektedir (Choueiri, 2005: 423).

5. SONUÇ

Ortadoğu bölgesinin sınırları konusunda birden fazla tanımlamanın olduğunu gördük. Ortadoğu'nun bölgesel sınırları her ne kadar net bir şekilde belirtilemese de bizim çalışmalarımızda belirtilmek istenen yer Avrupa'nın doğusunda, Asya'nın güneybatısında kalan ve kültürel yakınlığı bulunan Müslüman nüfusun çoğunlukta yaşadığı bölgeyi kapsamaktadır.

Akdeniz'den Pakistan'a kadar uzanan bu bölgede birçok ülke var olduğundan ve her bir ülkenin nüfus sayımlarının farklı dönemlerde yapılması gibi sebeplerden dolayı bölgenin nüfusu hakkında sadece yaklaşık değerlerden bahsedebilmekteyiz.

Bölgedeki ülkelerin ekonomileri farklılık göstermekte, gelişmiş ülkeler varken az gelişmiş ülkelerde bulunmaktadır. Avrupa, Afrika ve Asya kıtalarının arasında bulunan Ortadoğu bölgesi jeopolitik konumu ve yer altı zenginlikleri itibarıyla diğer dünya devletlerinin de her zaman dikkatini çeken bir yer olmuştur. Bölgedeki ülkelerinin birçoğunun temel ihracat kaleminin petrol olması ve diğer ürünlerin üretim süreçlerinin gelişmemiş olması bölgedeki yavaş globalleşme problemini meydana getirmektedir. Her ne kadar yavaş globalleşme problemi olsa da yerine konulacak bir alternatifin gelişmemesi durumunda dünya ekonomisi üzerinde petrolün etkinliği yakın bir tarihte değişmeyeceği öngörülmektedir.

Kömürü kullanmanın dezavantajları arttıkça ve petrole ulaşmanın yolları kolaylaştıkça dikkatler daha fazla Ortadoğu'ya çekilmiştir. Bu yüzden bölgede bulunan ülkelerin ekonomilerine bakıldığında yapısal reformlara ihtiyaç duyulduğu gözlemlenmektedir. Bu süreç dahilinde Ortadoğu bölgesi birçok kalkınma ve bölgesel anlaşmanın konusu olmuştur. Bu anlaşmada ortaya çıkan unsurlardan bazıları; D-8 zirvesi, İslam İş Birliği Teşkilatı ve Büyük Ortadoğu Projesidir.

Makroekonomik politikaların geliştirilmesi ülkeye sermaye girişinin sağlanması bakımından önem arz etmektedir. Kalkınma üzerinde etkili olan faktörlerin başında makroekonomik göstergelerin büyüklükleri ile ilgili özellikler yer almaktadır. Bu politikaların uygulanırken etkili olan unsurlarda görülen belirsizlikler,

ilk olarak yatırım kararları üzerinde negatif bir etki yaratmakta ve bu durum ülkeye sermaye girişinin sağlanmasında engel olmaktadır.

Gelişim sürecinde olan ülkelerin sorunlarının başında kalkınma süreçlerinin finanse edilmesi yer almaktadır. Üretim sürecinde yetersiz kalan ve gerekli sermaye birikimine sahip olmayan ülkeler kalkınmayı sürükleyecek seviyeye ulaşamamaktadır. Bu sebepten dolayı kalkınma için finansman ihtiyacı gerekmektedir. Kalkınma sürecinde üstünde durulması gereken temel konu ise, faydalanılacak olan finansman kaynaklarının enflasyona neden olmayacak bir yapıya sahip olması gerekliliğidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde sıklıkla bu problemle karşılaşmaktadır. Ekonomik kalkınmanın finansmanını değerlendirirken kalkınmada kullanılan iç finansman kaynakları, finansman kaynağı olarak enflasyon ve dış finansman kaynakları bakımından değerlendirilerek Ortadoğu bölgesinde bu evrelerin gecikmeli olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Sermaye için üretim süreçlerinde tüm mal ve hizmetlerin ortaya çıkarılması amacı ile faydalanılan faktörlerin tamamı diyebiliriz. Ülkelerin finansman ihtiyaçlarının karşılanmasındaki en önemli etkenlerden birisi de yabancı sermayedir. Yabancı sermaye çoğu zaman gelişmiş olan ülkelere az gelişmiş ülkelere doğru tek taraflı olarak gerçekleşir. Bu durumda söz konusu tek taraflı yabancı sermaye akışının temelinde yatan temel neden sermaye girişinin sağlandığı ülkelerdeki hammaddeden yararlanmak istemesidir. Günümüzde yabancı sermayelere bakıldığında tek taraflı sermaye hareketlerindeki temel nedenin bilinmesine karşılık etkisi ve güncelliğini korumaktadır. Banka kredileri şeklinde olan sermaye hareketliliği özellikle 1980 yılından sonra doğrudan yabancı sermaye şeklinde olmuştur.

Mevcut sermaye akımlarına yönelik yapılan incelemelerde, bu akımların olumlu sonuç vermesindeki en önemli faktörün küreselleşme olduğu gözlemlenmektedir. Etkili reform süreçlerinin hayata geçirilmesi ve doğrudan yabancı sermayelerin etkisi ile birçok ülkenin ekonomik verilerinde olumlu yönde geliştiği görülürken; bölgede uzun süre devam eden savaşların olması, halk ayaklanmalarının ve çeşitli krizlerin varlığı gibi sebeplerden dolayı Ortadoğu bölgesindeki ülkelere görülmemektedir. İran, Irak, BAE, Katar, Umman, Suudi

Arabistan ve Bahreyn gibi petrol kaynakları açısından zengin olan ülkelerin liberal anlayışın etkisiyle batı coğrafyası tarafından organize edilmekte olan büyük ölçekli yatırımların istenilen seviyede devamlılık arz etmesi yabancı sermaye süreci ile ilgili uyum sürecinin önemini belirtmektedir.

Ortadoğu'da sermaye hareketlerinin temel nedenlerini tarihsel süreç olarak değerlendirdiğimizde 2. Dünya savaşı sonrasında başarısız devlet yönetimi ve ortak pazar kurma girişimlerinin başarısız olmasıyla başlamıştır. 20. yüzyılın sonlarına doğru Ortadoğu bölgesinde petrole olan bağımlılık artmış ve bunun yanında sanayileşmenin üzerinde durulmadığı için yatırım oranları azalmıştır. Buna bağlı olarak işsizlik oranları da artmıştır. Bu durumda Ortadoğu Bölgesinin ekonomik yapısı yalnızca doğal kaynaklara yönelik olmuştur.

Sermaye hareketlerinin bölgede daha etkili olması için Ortadoğu Bölgesinin liberalleşme yönünde büyük adımlar atması gerekmektedir. Ortadoğu bölgesinin önemli sorunlarından birisi de bölgedeki petrol gelirlerinin mevcut rejimleri destekliyor olmasıdır. Ekonomik liberalleşmenin gerçekleşmesi için bölgenin politik olarak liberalleşmesi gerekmektedir. Bölgenin küresel petrol tedarikçi olması birçok zaman dış güçlerin dış politikalarının temelinde yatan unsur olmuştur. Bu durum sermaye hareketlerinin bölge üzerindeki politikalar dahilinde gerçekleşmesinde de etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

- Adıyaman, A.T. (2006). Dış borçlarımız ve ekonomik etkileri. Sayıştay Dergisi, 62, 21-45.
- Akgül, S. ve Ünsal, H. (2013). Ortadoğu'daki Ekonomik Dönüşümlerin, Türkiye ve Dünya Üzerindeki Etkisi. Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.
- Aktan, C.C. ve Sen, H. (1999). Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye, Tosyöv Yayınları, Ankara
- Alagöz, M. (2004). Sürdürülebilir Kalkınmanın Paradigması, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi yayınları, Konya.
- Alp, A. (2000). Finansın Uluslararasılaşması: Çözüm Önerileri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Arıkan, D. (2006). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, İstanbul: Arıkan Basın Yayın.
- Ataay, F. (2007). Neoliberalizm, Kamu Reformu ve Demokrasi. Kamu Yönetimi Yöntem ve Sorunlar, 163-172.
- Kutlu, A.K. (2006). ABD'nin Ortadoğu Politikası: Son Gelişmeler Işığında Suriye Örneği, Ankara.
- Balcı, A. ve İnat, K. (2006). Ortadoğu Yıllığı 2005, Nobel Akademik Yayıncılık,: Ankara.
- Batmaz, N. (2012). Küreselleşmenin Yerel Ekonomiler Üzerinde Oluşturduğu Etkiler Denizli İl Örneği: 2010. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (9), 27-54.
- Bauman, Z. (2012). Küreselleşme Toplumsal Sonuçları, Dördüncü Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayar, F. (2008). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye. Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, 32, 25-34.

- Bayraktutan, Y. ve Uçak, S. (2011). Ekolojik İktisat ve Kalkınmanın Sürdürülebilirliği, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 3(4), 17-36
- Berber, M. (2006). İktisadi Büyüme ve Kalkınma. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Choueiri, Y. (2005). A Companion to the History of the Middle East. United Kingdom: Blackwell Publishing.
- Çalışkan, D. (2010).Yenilikçi Oluşumlarda Sosyal Sermayenin Rolü ve Burdur'üli Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Çolak, Ö. F., Öztürkler, H. (2012). Tasarrufun belirleyicileri: Küresel tasarruf eğiliminde değişim ve Türkiye'de hanehalkı tasarruf eğiliminin analizi. Bankacılar Dergisi, (82), 3-44.
- Çolakoğlu, E. (2012). Kırsal kalkınma problemine bir çözüm arayışı olarak köy-kent projesi. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 3(6), 187-202.
- Dağı, İ. D. (2002). Ortadoğu'da İslam ve siyaset. Boyut Kitapları, İstanbul.
- Dursun, D. (2004). Ortadoğu neresi? Sübjektif bir kavramın anlam çerçevesi ve tarihi. FY Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Birinci Ortadoğu Semineri, Elazığ, 2-31.
- Davutoğlu, A. (2004). Türkiye merkez ülke olmalı. Turkey Should Become a Pivotal State, Radikal.
- Delice, G. (2005). Doğrudan Yabancı Yatırım İstatistiklerinde Kullanılan Verilerin Kalitesi ve Güvenilirliği. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6(2), 171-198.
- Demir, Y. (2007). Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Olan Etkisinin Türkiye Bağlamında Test Edilmesi. MUFAD-Muhasebe ve Finansman Dergisi, (34), 1-10.
- Demircan, E.S. (2003). Vergilemenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21
- Demirçelik, A. ve Bahşayış, T. (1995). Şirketler Kesiminin Reel Yatırımları ve

Bunların Finansmanı, Sermaye Piyasası Kurulul, Ankara.

Doğan, B.B. (2011). Kalkınma İktisadının XX. Yüzyıldaki Gelişim Süreci, İktisat Politikalarına Etkisi ve Son On Yıllık Konjonktürün Disiplinin Geleceğine Olası Etkileri. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 22(2), 41-83.

Dural, E. (2007), Türkiye'nin Orta Doğu Politikası, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

Dursun, D. (1995). Ortadoğu neresi (Vol. 50). İnsan Yayınları.

Dülgeroğlu, E. (2000). Kalkınma Ekonomisi. (5. Baskı). Bursa: Vipaş Yayınları.

Egeli, H.A (2003). Kalkınma Ekonomisi. İzmir (Buca): İlkem Ofset.

Eliçalışkan, (2014). <http://www.cografya.gen.tr/siyasi/jeopolitik/ortadoğu.htm>,
Erişim Tarihi 20.04.2019

Erbay, E.R. ve Özden, M. (2013). İktisadi Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Yaklaşım. Sosyal Bilimler Metinleri, 3, 1-26.

Ercan, F. (2006). Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik, 4.Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Ercan, Y.N. (2002). İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış. Planlama Dergisi. Özel Sayı, DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı, 129-138.

Erçakar, M., Karagöl, E. ve Erdal, T. (2011). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar, SETA /Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, (33), 1-32.

Erol, E. ve Samsunlu, A. (2011). Yabancı sermaye ve Türkiye'de elektronik, kimya ve toprak sektörlerinde faaliyet gösteren yatırım ortaklıklarının performanslarının incelenmesi. Doğuş Üniversitesi Dergisi, 4(1), 71-87.

Ergin, R.A. (2007). Sosyal Sermayenin Yöneticiler Bağlamında Ölçülmesine Yönelik Konya Sanayisinde Bir Araştırma. Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Ersoy, Ş. (2013). The Role of Private Capital Inflows and The Exchange Market

- Pressure on Real Exchange Rate Appreciation: The Case of Turkey, South African Journal of Economics, 81(1), 35-51.
- Esen, O. (1998). Finansal Küreselleşme Ortamında Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Portföy Yatırımları”, Ekonomik Yaklaşım, 9(30), 59-70.
- Eşki, H. (2009). Sosyal Sermaye- Önemi, Üretimi ve Ölçümü-Üzerine Bir Alan Araştırması, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- European Central Bank (2005). Financial Flows To Emerging Market Economies: Changing Patterns and Recent Developments, Monthly Bulletin, January, 59-73.
- Evcioğlu, K. (2005). Amerika Birleşik Devletleri'nin Büyük Ortadoğu Projesi, Umay Yayınları, İzmir.
- Peck, F.J., Hughes, H., ve Yue, M. (2000). A monthly econometric model of the transmission of the Great Depression between the principal industrial economies, Economic Modelling, Elsevier, 17(4), 515-544
- Genç, H. ve Sayım, F. (2011). Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin Ekonomik Yapısı, Bursa: Marmara Kitap Merkezi Yayınları
- Gülçubuk, B. (2008). Türkiye'de Kırsal Alanda Kadın, Kırsal Alanda Kadın Çalıştayı. Kızılcahamam-Ankara: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı.
- Güneş, S. (2007). Uluslararası Sermaye Hareketlerini Etkileyen Faktörler: Türkiye Örneği, Sosyo Ekonomi Dergisi, 5, 13.
- Gürel, Ş.S. (2018). Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi
- Hirschman, A.O. (1996). Kalkınma iktisadının yükselişi ve gerilemesi. İçinde: Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerilemesi. Fikret Şenses, (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- İnandım, Ş. (2005). Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ile Reel Döviz Kuru Etkileşimi: Türkiye Örneği, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü.

- İnsel, A. ve Sungur, N. (2003). Sermaye Akımlarının Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği 1989-1999, ODTÜ Uluslararası Ekonomi IV. Kongresi, Eylül, Ankara.
- İşgüden, T. (1995). Gelişme Kuramları. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Jepkins, R. (1987). Transnational Corporation and Uneven Development: Internationalization of Capital and The Third World. New York: Routledge.
- Kandil, M. (2001). On The Design And Effects Of Monetary Policy In The Middle East. IIUM Journal of Economics and Management, 9(1), 31-53.
- Karaman, E. (2007). Beşeri Sermaye ve İktisadi Kalkınma Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Analiz. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Malatya.
- Karan, M.B. (2013). Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kaynak, M. (2005). Kalkınma İktisadı. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kazgan, G. (2000). İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Kelleci, S.U., Bostan, A. ve Yılmaz, A. (2016). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Avrasya Ekonomileri Örneği. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(5), 23-36.
- Keskin, B. (2016). İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT): Tarihi, Yapısı ve Geleceği. SETA Perspektif, Nisan.
- Kıvılcım, F. (2013). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 5, 220-222.
- Mangır, F., Ay, A. ve Saraç, T.B. (2012). Determinants of Foreign Direct Investment: A Comparative Analysis of Turkey and Poland. Economic and Environmental Studies, 12(1), 65 85
- Marin, M.C. (2004). Ekolojik-Ekonomik Bir Perspektiften Sürdürülebilir Kalkınma Çabaları, Kalkınma ve Küreselleşme, Ankara: Bağlam Yayınları.

- Mecidov, N. (2004). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Etkilerinin Analizi (1980 ve Sonrası). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yeşiltaş, M. (2016). Eski Coğrafya Yeni Bölge: Ortadoğu'da İsyân ve Devrimin Niteliği, Ortadoğu Analiz 8(72), 11.
- Özcan, B. (2011). Sosyal Sermaye ve Ekonomik Kalkınma. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Özey, R. (1997). Dünya Denkleminde Ortadoğu: ülkeler, insanlar, sorunlar. Öz Eğitim Yayınları.
- Özmete, E. ve Özdemir, P. (2015). Türkiye de sürdürülebilir kalkınma göstergelerinin analizi: Sosyal refah ve sosyal hizmetler, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- Özpolat, A. (2009). Gelişmekte Olan Ülkelerde Kadın Eğitimi İle Büyüme ve Kalkınma Arasındaki İlişki, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- Özsoy, C. (2012). İktisadi Kalkınma, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını.
- Öztürkler, H. (2009). Ortadoğu Ülkelerinin Ekonomik Yapılarının Temel Özellikleri, Ortadoğu Analiz, 1(6), 70.
- Özyakışır, D. (2011). Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi. 6(1), 46-71.
- Pappe, I. (2009). Ortadoğu'yu Anlamak, Gül A.(Çev.), NTV yayınları, İstanbul.
- Paşamehmetoğlu, A. (2010). Kültürel Değerlerde Farklılaşmanın Sosyal Sermayeye Etkileri: Ankara Mobilyacılar Sitesi (Siteler) ve Ortadoğu Sanayi ve Ticaret Merkezi (OSTİM) Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Savaş, V. (1986). Kalkınma Ekonomisi. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Semiz, Y. ve Akgün, B. (2005). Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri

- Seyidoğlu, H. (1994). Uluslararası iktisat, İstanbul: Güzem Yayınları.
- Solmaz, E. (2008). İktisadi Kalkınma Kuramlarının Yoksulluk Konusuna Yaklaşımlarına Eleştirel Bir Bakış. *Mevzuat Dergisi*, 11(132), 155
- Şen, H., Saruç, N.T. ve Keskin, A. (2004). İktisadi Kalkınmanın Finansmanı. *Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular*, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Şener, S. (2008). Dünya'da ve Türkiye'de Tarihsel Perspektiften Yabancı Sermaye. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Şenkal, A. (2005). Sivil Toplum ve Sosyal Sermaye: Sosyal Politikaya Dayalı Alternatif Kalkınma Modeli Arayışları, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 55(1), 791-810.
- Şenses, F. (2004). Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat Mı Engel Mi? Ankara: İletişim Yayıncılık.
- Şimşek, M. (1995). Türkiye'deki Yabancı Sermayenin Yurtiçi Tasarruflar Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir Yaklaşım, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12, 12.
- Arı, T. (2008). Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tekkaya, D. (2007). Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye'nin Konumu, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Tezcanlı, M.V., Bayraktar, S.K., Erdoğan, O., Görgünay, H. Tan, E. ve Uytun, E. (1994). Uluslararası sermaye hareketlerinde portföy yatırımları ve Türkiye. İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Araştırma Yayınları.
- Todaro, M.P. ve Smith S.C. (2012). *Economic Development*, Eleventh Edition, USA: Pearson Education Inc.
- Toron, V. (1999). Uluslararası Sermaye Hareketleri, Küreselleşme ve Kriz, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Turan, K.K., Özarı, Ç. ve Demir, E. (2016). Kümeleme Analizi İle Türkiye ve

- Ortadoğu lkelerinin Ekonomik Göstergeler Açısından Karşılaştırılması. İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, 8(29), 143-165.
- Türkay, H. (2013). Türkiye’de cari açık, bütçe açığı ve yatırım-tasarruf açığı ilişkisi. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 14(2), 253-269.
- Tüysüz, N. (2011). Sosyal Sermayenin Ekonomik Gelişme Açısından nemi ve Sosyal Sermaye Endeksinin Hesaplanması, Uzmanlık Tezi, Kalkınma Bakanlığı
- Ulusoy, A. (2003). Maliye politikası. Trabzon: yol Kültür Merkezi Yayını.
- Ulusoy, A. (2004). Devlet borçlanması, Trabzon: yol Kitabevi.
- Usta, A. (2006). Büyük Ortadoğu projesinin bölge ekonomilerine etkisi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul
- Uzay, N. (2005). Bölgesel Gelişmişlik Farklarının Giderilmesi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Uzunoğlu, S., Alkın, K. ve Glserel C.F. (1995). Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Gelişmekte Olan lkelerde Makroekonomik Etkileri ve Türkiye, İMKB Araştırma Yayınları.
- Yavilioğlu, C. (2002). Kalkınmanın Anabilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2(1), 59-65.
- Yereli, A.N. ve Gerşil, G. (2005). Entelektüel Sermayeyi lme ve Raporlama Yöntemleri. Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(2), 17-29.
- Yergin, D. (2003). Petrol Para G atışmasının Epik yks, İstanbul: İş Bankası Kültür yayınları